
JEGYZETEK

BEVEZETŐ

¹ *Előjáró szavak*, Vajdasági Írás, a Képes Vasárnap 30. számának melléklete (1928. IX. 23.).

² Az *Új arcú magyarok* rovata elsősorban a kisebbségi magyar irodalmak képviselőire összpontosít. Mécs László, Egri Viktor, Gyóry Dezső, Berde Mária, Gyallay Domokos, Bárd Oszkár stb. neve és művei mellett azonban felhívja a figyelmet többek között Komlós Aladár, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula és Sárközi György munkásságára is.

³ Az újvidéki Reggeli Újság egy évvel később, 1930 karácsonyán, ismét Csuka Zoltán közbenjárására, mellékletet indít, melyet *A Mi Irodalmunk* címen szintén Szenteleky szerkeszt. Ez azonban nem pótolhatta a Vajdasági Írást, hiszen sohasem fejlődhetett folyóíráttá.

A KALANGYA ESZMEI IRÁNYVÉTELE ÉS IRODALOMPOLITIKÁJA

A programadó cikk és háttere

¹ *Köszöntjük az olvasót*, K. 1932. 1. sz. – Szenteleky itt már szemlátomást túl van első szerkesztői tapasztalatain, hisz a vajdasági élet baljóslatú ismérveit nem sorolja föl.

² 1933. március 10-én Herceg Jánosnak írt levelében, *Szenteleky Kornél irodalmi levelei 1927–1933*, a Szenteleky Társaság kiadása, Zombor–Budapest, 1943. 331. l.

³ 1931. február 6-án Fekete Lajosnak írt levelében, *Szenteleky Kornél irodalmi levelei*, 198. l.

⁴ Szenteleky Kornél: *Magyar gyarmatok*, Napló, 1927. VIII. 28. és újabban: *Híd*, 1972. 12. sz.

⁵ Szenteleky Kornél: *Szétforgácsolódás felé?*, *Ugartörés*, Forum Könyvkiadó, Novi Sad, 1963. 129–130. l.

⁶ Szirmai Károly: *Emlékezés a Kalangyára*, Új Látóhatár, 1966. 1. sz.

⁷ Kis József: *A jugoszláviai magyar ifjúság*, K. 1932. 2. sz.

⁸ Szenteleky Kornél: *A Kalangya szélesebb alapja*, K. 1932. 4. sz.; az Új Hírek szerkesztőjének, Gyöngyösi Dezsőnek a szavait is ő idézi.

⁹ Fenyves Ferenc: *A vajdasági magyar irodalom önéletrajza*, a Bácsmegeyi Napló 1928-as karácsonyi almanachjának előszava.

¹⁰ 1932. XI. 4-én Kende Ferencnek írt levelében, *Szenteleky Kornél irodalmi levelei*, 289. l.

¹¹ E mozzanatra Kende Ferenc hívja föl a figyelmet emlékezéseinek *A jugoszláviai magyar irodalom születése* c. fejezetében (a kéziratot az Országos Széchényi Könyvtárban őrzik). Kende egyebek közt elmondja, miként kísérelték meg ezek a „magyar vezetők” átvenni a Kalangyát, miután pénzelőjük, a belgrádi magyar nagykövetség már fölfigyelt a lapra:

„Az 1936. esztendő nyarán a Kalangya kiadója – jelen sorok írója – a nagybecskereki Magyar Közművelődési Egyesület elnökségétől meghívót kapott, amely a meghívás célját nem tartalmazta. A kiadó, bár nem volt az egyesület tagja, a jelzett időben megjelent. Ott, Nagybecskereken tudta meg, hogy az egyesület rendkívüli közgyűlést tart.

A Marton-féle bank nagytermében, hosszú tárgyalóasztalok körül az egyesület idősebbjei foglaltak helyet, míg háttérben állva az ifjúság szorongott. A Kalangya kiadóját az asztalfőre ültették, de még mindig nem közölték, hogy tulajdonképpen mi a szándékuk. Végre Juhász Ferenc főtítkár a kiadó kezébe nyomott egy egész ív terjedelmű, géppel írott papírlapot, azzal a kéréssel, hogy a kiadó azt hangosan olvassa fel. A kiadó ennek az óhajnak eleget téve, azt elkezdte felolvasni.

Az írat első pontja szó szerint azt tartalmazta, hogy a »Magyar Közművelődési Egyesület a Kalangyát eddig is erkölcsileg és anyagilag támogatta«. E teljesen valótlan állítás a Kalangya kiadóját megdöbbenetette, és az írat felolvasását tovább nem folytatta. E hallatlan alattomos eljárás a kiadó előtt most világossá vált. Anyagi üzelveiket most a Kalangya kiadásával kívánják fedezni. A kiadó ekkor felállt, és felháborodását visszafojtva, a közgyűlésen jelen levők előtt kijelentette, hogy a *Magyar Közművelődési Egyesület a Kalangya szerkesztési és kiadási munkálatait sem erkölcsileg, sem anyagilag soha nem támogatta.*

Erre a kijelentésre a tagok között erős morajlás, majd hangos vita keletkezett.

Végül Marton Andor, az elnökség tagja, a bizalmas-pénzek kezelője felállt, a szó szoros értelmében dadogott, de a kiadó állítását nem döntötte meg, úgyszólván arra nem is fért ki.

Az egyesület elnöksége abban a hiszemben követte el ezt az immorális eljárását, hogy a kiadónak a megjelent tekintélyek előtt meghajolva, nem lesz erkölcsi bátorsága a teljesen valótlan állítást a gyülekezet előtt leleplezni.”

¹² Szirmai Károly: *Szenteleky Kornél*, K. 1934. 7–8. sz.

¹³ Herceg János: *Szenteleky szerepe*, K. 1940. 7–8. sz.

¹⁴ Megjelent a Bácsmegyei Napló 1927. január 30-i számában, utóbb pedig az *Ugartőrésben*.

¹⁵ Bori Imre vonatkozó fejtegetését lásd *A jugoszláviai magyar irodalom története 1918-tól 1945-ig* c. művének (Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1968) *Viták II. és A „couleur locale” elmélete* c. fejezetében.

¹⁶ *Új életformák felé*, Vajdasági Írás, 1928. XI. 18.

¹⁷ 1928. október 6-án Mladen Leskovacnak írt levelében, *Szenteleky Kornél irodalmi levelei*, 88. l.

¹⁸ Babits Mihály: *Az írástudók árulása, Esszék, tanulmányok*, II. köt., Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1978. 215. és 221. l.

¹⁹ 1928. október 24-én Szattler Katinkának írt levelében, *Szenteleky Kornél irodalmi levelei*, 391. l. – E lelkesedéssel párhuzamosan erősödik „vajdasági elkötelezettsége” is. Alig néhány héttel később a következőket veti papírra: „Az a köldökszínór, amely a Vajdaság aktív irodalmi életét Pesthez kötötte, ma már alig lüktet, nemsokára talán teljesen elsorvad. Az itteni írói termés hiába kopogtat a kopott kilincsű pesti ajtókon, Pestnek más gondjai és életproblémái vannak, ezért nem értheti meg a mi megváltozott élettartalmunkat, a mi kulturális problémáinkat. A hatalmas és virágzó magyarországi kultúra sok tekintetben nárcisz-életet él: önmagát szereti és csodálja a kicsiny tó tükrében, és kevés megértéssel, felületes tekintettel fordul más tájak felé. Így tehát – ha élni akarunk – új vérkeringésre kell berendezkednünk, meg kell teremtenünk éltető, oxigént adó szervünket: a közönségünket, saját tudónkkal kell lélegeznünk, meg kell keresnünk és találnunk új életformánkat” (*Új életformák felé*, i. m., 94–95. l.).

²⁰ *Írói felelősségünk*, K. 1932. 5. sz.

A helyi színek elmélete

²¹ *Ákácok alatt, délszlávországi magyar írók novellái*, I. rész, Jugoszláviai Magyar Könyvtár, Szubotica, 1933. 11. l.

²² K. 1932. 5. sz.

²³ *A kritika gáncsolhatósága*, Vajdasági Írás, 1929. II. hó

²⁴ 1932. február 16-án Csuka Zoltánnak írt levelében, *Szenteleky Kornél irodalmi levelei*, 245. l.

²⁵ *A helyes kritika* (1932), *Ugartörés*, 134. l.

²⁶ *Ákácok alatt*, i. m. 9. l.

²⁷ *Új lehetőségek – új kötelességek*, K. 1933. 2. sz.

²⁸ i. m.

²⁹ *Népiességünk*, *A Mi Irodalmunk*, 1931. VII. 5.

³⁰ *Irodalmunk problémái*, *A Mi Irodalmunk*, 1932. VI. 26.

³¹ A körlevelet lásd: *Szenteleky Kornél irodalmi levelei*, 329. l.

³² *Ákácok alatt*, i. m. 10. l.

³³ *Vicinális irodalom*, K. 1933. 7. sz.

³⁴ *Válasz Havas Emilnek*, K. 1933. 7. sz.

³⁵ Meggyőződésünkkel ellentétes véleményen van Bosnyák István, ki úgy véli, hogy Havas Emilnek „nem csak irodalmilag, de – a jugoszláviai magyarok történelmének mai távlatából nézve – ideológiailag, eszmeileg is előremutató” programja „messze felülmúlta” a Szentelekyékét. – *Szóakció I.*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1980. 65. l.

³⁶ Ugyanezt a logikát teszi magáévá Bosnyák István is, amikor fölteszi a retorikus kérdést: „Csoda-e hát, hogy e ‚vajdasági’, ‚kisebbségi’ kritériumok – ‚vajdasági’ eredményhez is vezettek?” (*Szóakció I.*, 61. l.) Megítélésünk szerint nem a kritériumok vezettek „vajdasági” eredményhez, ellenkezőleg: a „vajdasági” eredmények hozták létre azt a légkört, amely a Szenteleky-féle kritériumok kialakulásának egyik előfeltétele volt.

Harc a dilettantizmus ellen

³⁷ *Aranyady György*, K. 1935. 2. sz.

³⁸ „Néhány héttel halála előtt, feleségének tollba mondott végakaratóval, engem bízott meg a Kalangya irodalmi szerkesztésével” – írja Szirmai Károly *Emlékezés a Kalangyára* c. idézett írásában.

³⁹ *Írói felelősségem*, K. 1935. 3. sz.

⁴⁰ *A folyóirat szerepe kisebbségi sorsunkban*, *A visszatért Délvidék*, Halász Irodalmi és Könyvkiadóvállalat, Budapest, 1941. 180. l.

⁴¹ 1933. július 16-án Szirmai Károlynak írt levelében, *Szenteleky Kornél irodalmi levelei*, 383. l.

⁴² *Szenteleky Kornél*, K., 1934. 7–8. sz.

⁴³ *Kirostáltattunk... Válasz Szirmai Károlynak*, Hétről-hétre, 1935. 7–8. sz. Idézi Benkő Ákos *Szirmai Károly* c. kismonográfiájában (*A Szirmai Archívum kiadása*, Stuttgart-München, 1980. 74. l.).

⁴⁴ *Írói felelősségem*, i. m.

⁴⁵ *Seregszemle (kontárok kis kátéja)*, K. 1935. 4. sz.

⁴⁶ Egy évvel később Kisbéry János *Szirmai Károly és az örökkévalóság* c. írásával (K. 1936. 5. sz.) már békejobbot nyújt a becsei Magyar Népkör ezüstkoszorújával jutalmazott Szirmainak, s a maga fellengős, betegesen egocentrikus modorában, a merőben magánjellegű mozzanatoktól sem idegenkedve, hosszasan cseteli vitájuk hátterét; és hamut szór fejére.

⁴⁷ *A regény és az aktualitás*, K. 1935. 4. sz.

⁴⁸ *Draskóczy Ede üdvözlő beszéde Cziráky Imre ezüstkoszorús ünnepségén*, K. 1938. 3–4. sz.

⁴⁹ *A Híd*, K. 1934. 6. sz.

⁵⁰ *Kisebbségi életrajzok*, K. 1937. 5–6. sz.

⁵¹ A szerkesztőségi cikkben a többi között ez áll: „A jugoszláviai magyarság, amely úgy Krlezsa, mint Crnjanszki magyar nyelven megjelent írásait ismeri, nem avatkozhat ebbe a vitába. Nem foglalhat állást és nem mondhat ítéletet. Az egész dolog annyiban érdekli, hogy azok a délszláv írók, akiknek az írásait elsőnek ültették át magyar nyelvre, milyen világnézeti változáson mentek át.” – K. 1934. 6. sz.

⁵² 1934, K. 1935. 1. sz.

⁵³ *Válasz – bírálat – ellenbírálat*, K. 1939. 3. sz.

A teljes regionalizmus jegyében

⁵⁴ Herceg János szóbeli közlése alapján úgy tudjuk, hogy 1941 nyarán a jugoszláviai magyar írók szembeszálltak a Délvidéki Szemle beolvasztó törekvésével. Deák Leó, Bács-Bodrog megye főispánja erre összehívta az írókat (többek között Laták István, Thurzó Lajos és Keck Zsigmond is megjelent), s az egybegyűltek meghányták-vetették a teendőket. Az írók követelésére a DMKSZ végül vállalta a Kalangya újraindítását. Szerkesztőnek Herceg Jánost választották meg a jelenlevő írók.

⁵⁵ *Cél és vallomás*, K. 1938. 10. sz.

⁵⁶ Lásd *Bácska mint irodalmi nevelő* c. írását, K. 1938. 8–9. sz.

⁵⁷ *A délvidéki magyar irodalom kisebbségi évei*, *A visszatért Délvidék*, 115. és 119. l.

⁵⁸ 1943 tavaszán már rezignáltan megvallja: „Ez a vidék írói tehetségeiben nagyon szegény. Van két-három nemes szándékú, a formával biztosan bánni tudó, kulturált költőnk s ugyanennyi prózaírónk. Ennyi ember elég egy összeesküvéshez, de nem építő munkához, amelyet a megváltozott körülmények folytán irodalmi folyóirat maga elé kitűzni köteles.” – *Irodalmunk és annak pártfogói*, K. 1943. 4. sz.

⁵⁹ A hírre, hogy a „Zomborban megjelenő *Kalangyát* a fenntartó kulturális egyesület megszünteti, mert sok anyagi áldozatba kerül”, Várkonyi Nándor *Fáklyaoltás* c. cikkében (Sorsunk, 1942. 555–558. l.) a regionális folyóiratok szerepét emeli ki, majd konklúzióként leszögezi: „Szomorú lenne, ha éppen kulturális egyesületek kezdenék el nálunk a fáklyák oltogatását.”

⁶⁰ *Kalangya*, Magyarország, 1942. IX. 23. – Féja cikke értesít arról, hogy a „magyar írók a közelmúltban, Móricz Zsigmonddal az élen, a folyóirat további élete mellett szavaztak.”

⁶¹ *Új köntösben – a régi utakon*, K. 1942. 11. sz.

SZOCIOGRÁFIAI-SZOCIOLÓGIAI KUTATÁS A KALANGYÁBAN

Megújuló kezdemények

¹ K. 1933. 2. sz.

² *Az a könyv, amelyet meg kellene írni*, K. 1933. 5. sz.

³ Erről bővebben: Gerold László: *Rólunk is vallanak*, Symposium Könyvek 25, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1970. 40–42. l.

⁴ *Írói felelősségem*, K. 1935. 3. sz.

⁵ Szerkesztőségi közlemény, K. 1933. 12. sz.

⁶ 1935 májusában parlamenti választásokat tartottak. A kormány választási listáján a január 6-i diktatúra kikiáltása óta először megjelent az Egyesült Ellenzék listája is. A választásokon az ellenzék majdnem annyi szavazatot kapott, mint a kormány, s ez már-már győzelemnek számított, ezen túlmenően pedig a tömegek hangulatát is kifejezte.

⁷ „Kende 1936 nyarán egy vaskos kisebbségi számot állított össze...” – írja Szirmai Károly (*Emlékezés a Kalangyára*, Új Látóhatár, 1966. 1. sz.), a feltüntetett évszám azonban pontatlan; bizonyíthatóan nem 1936-ról, hanem 1935-ről van szó.

⁸ Még Tóth Bagi István is mindvégig megőrzi hangvételenek higgadtságát (*Pusztulunk, veszünk...*), noha ő statisztikai szám adatok tükrében néz szembe a jugoszláviai magyarságot sújtó népbetegségekkel, a katasztrofális egészségügyi helyzettel, az ijesztően alacsony átlagos életkorral, a nagyfokú lemorzsolódás tényeivel.

⁹ A betiltott számot Várady Tibortól kaptuk kölcsön. Az érdekesség kedvéért cím szerint föltüntetjük anyagát: Kende Ferenc: *Magyar szellem – kisebbségi szellem*; Achs Izor: *A kisebbségi közvéleményről*; Ágoston Sándor: *A guzla*; Batta Péter: *Célkitűzések*; Dr. Brájer Lajos: *Kultúrfeladataink*; Csuka Zoltán: *A jugoszláviai magyar írás az egyetemes magyar irodalomban s a két szomszédos nép kultúrközeledésének szolgálatában*; Farkas Geiza: *A fiatalokról*; Garay Béla: *A magyar színhátszásról*; Gyöngyösi Dezső: *Magyar munkaközösség*; Kelemen János: *Hozzászólás*; Dr. Kohlmann Dezső: *Jugoszláv–magyar irodalmi kapcsolatok*; Kolozsy János: *Hova, merre?*; Lévy Endre: *Az új nemzedék törekvései*; Lucia: *Vasárnapi iskolákat!*; Schulhoff József: *Mindenki csak egyetlen dínárt adjon!*; Dr. Schwarzer Gyula: *Hogyan*; Dr. Szili Jenő: *Emeljük népünk kultúrshívonalát*; Szirmai Károly: *Íróink és közönségünk*; Szobonya László: *A gazdasági kérdés*; Dr. Stern Lászlár: *Kultúrszervezkedés*; Timár Ferenc: *A huszonnégyévesek hangja*; Tolveth Oszkár: *Karoljuk fel a Jugoszláviában élő magyar művészeket*; Tóth Bagi István: *Szervezőkre várunk!*; V. Gy. (Vető György): *Népművelésünk útja*; Dr. Várady Imre: *Hová csatlakozunk?*; Tóth Bagi István: *Pusztulunk, veszünk...* Az 1935. évi 6. szám betiltása, mondhatnánk, alapjaiban rengette meg a folyóiratot. A válság méreteit mi sem jelezheti meggyőzőbben, mint hogy a Kalangya csak az év novemberében jelenhetett meg újra.

¹⁰ *Kisebbségi kultúra – kisebbségi társadalom*, K. 1937. 1. sz.

A falu

¹¹ K. 1935. 3. sz.

¹² *Megjegyzések. „Harmadik világnézet”*, K. 1938. 8–9. sz.

¹³ *Magyar szocializmus* c. írásában Veres Péter *Szocializmus – nacionalizmusát* ismerteti, K. 1940. 6. sz.

¹⁴ *A magyar értelmi osztály feladatai az új hazában*, K. 1935. 5. sz.

¹⁵ *Cigányok*, K. 1936. 6–7. sz.

¹⁶ *Az élő falu*, K. 1935. 2. sz.

¹⁷ *Mit jelent nekem a falu?*, K. 1936. 4. sz.

¹⁸ *Megjegyzések. Levél a parasztoktól*, K. 1938. 8–9. sz. – Szegedi Emil e másodszeri kifakadása kapcsán Gerold László úgy véli (i. m. 23. l.), hogy amikor a cikkíró „fenti panaszeit küldi világgá, a Kalangya falukutató lelkesedése már alaposan megcsappant. Vagy a Szegedi említette hiábavaló próbálkozások, vagy pedig az általános politikai-gazdasági világhelyzet miatt, vagy esetleg egyéb okok játszhattak közre”. Ezzel a megállapítással nem érthetünk egyet, hiszen az előzményeket sokkal inkább nevezhetnénk megújuló, de rendszertelen kezdeményezések, semmint valós lelkesedés eredményének. Szegedi Emil cikkeit éppen ezért az 1933-as felbuzdulás „második hullámaként” fogjuk fel (az 1935-ös betiltott szám nem hathatott erjesztőleg ezen a téren sem), amelynek már jóval nagyobbak az esélyei, mert a magyarországi falukutatás időközben egy sor maradandó művet dobott felszínre, s ami még fontosabb, ezekről a művekből – a „Magyarország és Jugoszlávia közti viszony örvendetes megjavulása” következtében – szabadon cikkezhettek a folyóirat, és szempontjaikat bizonyos korrekciókkal hasznosíthatja is. Más kérdés természetesen, hogy miért maradt mégis meddő ez a „második hullám”, miért merült ki már az első jelzések után, anélkül hogy legalább egy-két vajdasági falut feltérképezett volna.

¹⁹ *Egy óra falunkban*, K. 1938. 8–9. sz. – Gerold László az irodalmi szociográfia egyik legrészesebb Kalangya-beli példáját látja ebben az írásban (i. m. 26. l.), s joggal, minthogy a

folyóirat munkatársai között nem volt még egy író, akinél a kifinomult megfigyelő képesség és az erőteljes írói tehetség oly harmonikusan kiegészítette volna egymást, mint épp Herceg Jánosnál.

²⁰ *A Dunabánság kisebbségi népiskolái*, K. 1938. 1. sz.

²¹ *A jugoszláv agrárreform*, K. 1938. 3–4., 5. és 7. sz.

²² *A magyar földmunkás élet- és bérvizonyai*, K. 1940. 10. sz.

²³ *Az ő igazi arca*, K. 1939. 11–12. sz.

Az ifjúság

²⁴ *A jugoszláviai magyar ifjúság*, K. 1932. 3. sz.

²⁵ *Lévay Endre: A kisebbségi egyetemisták élete*, K. 1934. 12. sz. – Újabbban: *Létünk*, 1973. 1. sz.

²⁶ A zágrábi egyetemista „elittről” nem csupán Lévay Endre vélekedhetett így, hanem mások is a Híd munkatársai közül. Szegedi Emil pl. még 1939-ben is mindenáron afelől szeretné meggyőzni a Kalangya olvasóit, hogy a zágrábi főiskolásokról elterjedt „korábbi, gondolkodóba ejtő” információk egyáltalán nem felelnek meg a valóságnak (*Megjegyzések. Főiskolások*, K. 1939. 1. sz.), hisz ezek a keresztény világszemléletű fiatalok a „népi gondolat”, vagyis a kalangyás középút hívei. Nem sokkal később azonban Szirmai Károly kénytelen keményen megdorgálni ezt a keresztény társaságot, mégpedig – antiszemitizmusa miatt (*Számot adunk*, K. 1940. 7–8–9. sz.). Alig tudja mérsékelni indulatait, midőn a zágrábi Magyar Egyetemi Hallgatók Kultúregyesületének értesítőjében észreveszi, hogy a Kalangyát azért nem tüntették föl egy áttekintésben, mert „zsidópénz segíti elő megjelenését”.

²⁷ *A jugoszláviai magyar egyetemi hallgatók*, K. 1938. 7. sz. – A *Létünk* *A jugoszláviai egyetemi hallgatók* címmel közölte újra (1973. 1. sz.).

²⁸ Érdemes ezzel kapcsolatban megemlíteni, hogy Czirfusz Miklós *Jövődépítés* c. cikkében (K. 1940. 2–3. sz.) adatokat közöl a zágrábi egyetemen 1920 és 1939 között diplomát szerzett magyarokról, s az ő kimutatása is igen kedvezőtlen szerkezetről tanúskodik: 75 katolikus pap, 70 jogász, 53 gyógyszerész, majd hirtelen zuhanás: 22 orvos, 11 tanár, 9 mérnök, 5 zeneművész, 2 festő, 1 szobrász és 1 állatorvos.

²⁹ *A jugoszláviai magyar ifjúság útja*, K. 1937. 9. sz.

Inter arma

³⁰ Herceg János a gyors szellemi felvirágzás reményében hálásán szerény virágcsokrot dob a „magyar katona frissen és biztosan menetelő lábai elé” (*Múlt és jövő*, K. 1941. 4. sz.), Lévay Endre arról beszél, hogy a „sötét emlékek” eltemetése után most már a „becsületes szándékú mély-magyar tartalmak” felszínre hozásának a korszaka jött el (*Magyarok a déli végeken*, K. 1942. 1–2. sz.), Majtényi Mihály pedig úgy véli, hogy a magyar hatóságok intézkedései nyomán a „hatalmas tömegű Tisza menti agrárproletariátus” máris „átváltozott kisbirtokossá”, s „mire megszületik az első terméseredmény, a forma átlényegül létté. Ez az élet pedig magyar élet, visszavonhatatlanul, erősen és eltörölhetetlenül az” (*Telepítések és juttatások Bácskában*, K. 1942. 12. sz.).

³¹ *Délvidék a történelem sodrában*, K. 1942. 7–8. sz.

³² *A bácskai németek*, K. 1942. 4. sz.

³³ *Délvidék a történelem sodrában*, i. h.

³⁴ *Két nemzedék*, K. 1942. 5. sz.

³⁵ *A mai délvidéki szerb lélek*, K. 1943. 2. sz.

³⁶ *Miletics Szvetozár, a szerb Kossuth*, K. 1943. 5. sz.

³⁷ Csuka János pl. a Kossuthról és Mileticről írt cikk után szinte átmenet nélkül elhallgat. Még közzéteszi *Szabadka tanyavilága* c. dolgozatát (K. 1943. 8. sz.), ám az 1944-es évfolyamban már egyáltalán nem szólal meg. Hasonló tüneteket figyelhetünk meg Lévay

Endrénél is. Korábban egymás után jelentette meg szociográfiai tárgyú tanulmányait a te-lecskai dohánytermesztőről (K. 1942. 3. sz.), Apatinról (K. 1942. 4. sz.), Feketicsről és Szeghegyről (K. 1942. 5. sz.), Hódmezővásárhelyről és Szabadkáról (K. 1942. 7–8. sz.), 1943 elejétől azonban, az „idő nehéz hajlésaiban vergődve” immár (*Rokonaim a parasz-tok*, K. 1943. 1. sz.), irányt változtat, s Gyóni Géza költészetéről (K. 1943. 2. sz.), a „sza-badkai derék művesek históriájáról” (K. 1943. 8. sz.), a Népkör történetéről (K. 1943. 3. és 6. sz.) ír. 1944-ben már ő is hallgat.

A KALANGYA SZÉPIRODALMA

A LÍRA

„Szegények vagyunk”

¹ *Írói felelősségem*, K. 1935. 3. sz.

² *Fundamentum*, Út, 1924. Újabbán: *Márciusi zsoltár, a jugoszláviai magyar avantgar-de költészete*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1973. 201. l.

³ 1931. január 26-án Fekete Lajosnak írt levelében, *Szenteleky Kornél irodalmi levelei*, 194. l.

⁴ 1933. május 15-én Draskóczy Edének írt levelében, *Szenteleky Kornél irodalmi leve-lei*, 361. l.

⁵ *Hazafelé küldöm*, K. 1932. 5. sz.

⁶ *Tavaszi és Édesanyámnak* c. verséből, K. 1934. 3. sz.

⁷ 1929. január 22-én Fekete Lajosnak írt levelében, *Szenteleky Kornél irodalmi levelei*, 116. l.

⁸ Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom története 1918-tól 1945-ig*, Forum Könyv-kiadó, Újvidék, 1968. 221. l.

⁹ „... erősen egocentrikus életségem nem is engedi meg, hogy megértse azt a szán-dékot, ami az egész ügyből kicsendül: az önálló vajdasági könyvkiadást és a belekapcsolódást az általános magyar irodalomba” – írja Radó Imrének 1931 decemberében (*Szente-leky Kornél irodalmi levelei*, 235. l.), majd nem sokkal később, 1932 elején újra kifakad ellene: „Nem várok elismerést, hiszen munkámat senki sem tekintheti át, még megértést sem várok, de ezek a felületes, fitymáló megjegyzések fájnak. Kristálynak, Magisternek, Sziráknak és Czákó Tibornak már mégis illene tudni, mi az itt: irodalmat csinálni és frók-at nevelni...” (1932. február 25-én Fekete Lajosnak írt levelében, *Szenteleky Kornél irodalmi levelei*, 248. l.)

¹⁰ A „napokban megjelent” *Minden új a nap alattból* Szirmai Károly a *Káin–Ábel harcot*, a *Küijülő erdők misztériumát*, a *Bácskai farméletet* és a *Teát* választja közlésre (K. 1936. 8. sz.).

¹¹ *Az örült*, K. 1932. 8. sz.

¹² K. 1932. 4. sz.

¹³ *Írói felelősségem*, i. h.

¹⁴ Nagyon ritkán szánja el magát új nevek felfedezésére, s választása akkor sem mindig szerencsés. Víg Erzsébettől pl. karácsonyesti dalocskát, Istenhez fohászoló versikét és „élet-naplót” közöl arról, hogy a bánat és a szenvedés nehéz óráival szemben mily kevés is az öröm. Megtetszik neki bizonyos Kardoss Tilda parfümös erotikájú, érzelmes verse-lése, 1936-ban nem kevesebb mint 12 szövegét publikálja, majd amilyen váratlanul futtat-ni kezdte, oly gyorsan el is ejti. Talán csak egy igazi fölfedezése volt, 1940-ben, midőn Csépe Imrét mutatja be az olvasónak, nem kis örömmel állapítja meg: „Ezket a verse-ket egy máliigységi parasztleány írta, aki napszámból tengeti életét” (K. 1940. 1. sz.). – Pusztán az érdekesség kedvéért jegyezzük meg, hogy a *Téglák, barázdák* c. antológia (Híd kiadás, 1947) jegyzetanyaga Csépe indulását a harmincas évek derekára teszi, és a

Hídhöz fűzi, ami érthető is, hiszen a felszabadulás utáni évek tavaszlázában egyértelműen szegényfoltnak számított a Kalangyával való együttműködés. A megtévesztő adat útja azonban ezzel nem ért véget. „Első versei a harmincas évek elején jelentek meg a Híd c. folyóiratban” – állítja a *Magyar Irodalmi Lexikon* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963), majd Bori Imre *A magyar irodalom története 1919-től napjainkig* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966) vonatkozó fejezetében Mayer Ottmárral, Schwalb Miklóssal, Lőrinc Péterrel és másokkal együtt szintén a „Híd írói körébe” sorolja Csépet. Később, 1968-ban Szeli István már a „Kalangya táborában” látja, ám tanulmányának Cséperől szóló bekezdésében mégis megállapítja: „1936-ban írja első verseit, amelyek a jugoszláviai magyar lapokban, a Kalangyában és a Hídban jelennek meg...” (*A negyvenes évek irodalma*, Híd, 1968. 7–8. sz.) Az újabb kutatások mindezzel szemben arról tanúskodnak, hogy Csépe Imrétől egyetlen sor sem jelent meg a háború előtti Hídban (l. Pató Imre: *A Híd repertórium 1934–1941*, Hungarológiai Intézet, Forum Könyvkiadó, Híd, 1976).

Visszfények játéka

¹⁵ *Tengerzúgás*, Vajdasági Könyvbarátok kiadása, Budapest, 1931.

¹⁶ Első idézetünk a *Kéve* c. antológia elé írt *Egyetlen szál kalászból*, a második a *Pusztába hördült imádságból* való. A *Vissza a hegyekbe* c. verssel együtt mindkettőt közzétette a *Szent grimaszban* is (a Vajdasági Írás kiadása, Szubotica, 1930).

¹⁷ Radnóti Miklós álexpresszionizmusának kérdéseit Bori Imre taglalja *A szecessziótól a dadáig* c. művében (Symposion Könyvek 20, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1969. 213–215. l.).

¹⁸ *Sub specie aeternitatis*, Dokumentum, 1927. III. – Újabbban: a *Haza a magasban* c. kötetben (Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1972. 803–808. l.).

¹⁹ A folyamatot a *Tengerzúgás*ról írt Illyés-kritika is gyorsíthatta. A legtöbb kifogást Illyés ugyanis épp az „esőcsináló” Fekete Lajos ellen emelte, a versek *kerekességének, csiszoltságának, formába szorítottságának* hiányát emelve ki (*Tengerzúgás*, Nyugat, 1932. I. 168–169. l.; újabbban: *Iránytűvel I.*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1975. 87–90. l.). Megítélésünk szerint Illyés kritikájának is része lehetett abban, hogy Fekete Lajos megírta *Intő sorok egy versvegyészhez* c. versét (K. 1933. 1. sz.), melyben védekezően kel ki a „kis lombikokban” forralt költemények, a sok hókuszpókusz között készülő „versképletek és verssorok”, valamint a „rímböngészés” ellen.

²⁰ Idézeteink a *Százszor indultam* és a *Napok rácsa közt* c. versből valók. Mindkettő a *Vassal és fohással* c. kötetben olvasható (a Janus Pannonius Társaság kiadása, Pécs, 1934).

²¹ Fekete Lajos költői hanyatlásának okát természetesen nem az expresszionista szabad verstől való eltávolodásának pusztá tényében látjuk. Nem hiszünk abban az előítéletben, mely szerint maradandó költészet csakis kötött formákból sarjadhat, de abban a korai avantgarde képviselői által többször hangoztatott „evolúciós” nézetben sem, hogy egyedül a szabad vers fejezheti ki adekvátan a modern ember tudattartalmait. Ha így volna, József Attila költészetének időálló rétegét kassákos verseiben kellene keresnünk, holott evidens, hogy pl. a végsőkig „kötött” *Eszmélet* összehasonlíthatatlanul gazdagabb és teljesebb értékű, mint azok.

²² *Vassal és fohással*, K. 1935. 5. sz.

²³ Hadd szemléltessük visszaesésének méreteit néhány példával is.

*Elvérzett erők fáklyái égnek:
itt ember küzdött a végzetével: a vér és a füst szaga
kavarog. Fehéren riaszt millió bordaronc, koponyák
halmaza barnán kísért; az ellángolt világ hamuja szítál.
És égfelé-káromlásnak-épült bábeli csodák kolosszumából
csupán egy vörös téglá maradt –*

énekli még itt nálunk, Vajdaságban (*A hatodik napon, Szent grimasz, 26. l.*), s e meggyőző látomással ilyenféle strófákat állíthatunk szembe alig néhány évvel későbbi terméséből:

*Míg ti szálltok ködtakarta
ég-közön és föld-közön,
addig a városban én is
új tanyámra költözöm.*

*Kocsi dőcög, baktat a ló
a budai köveken,
fuvarosom a bakon ül
én meg gyalog követem.*

(Novemberi költözködés, K. 1932. 7. sz.)

Idézeteink nem szorulnak kommentárra, minthogy azonban tendenciózusán választottuk meg őket, nem lesz talán érdektelen, ha két olyan verset is párhuzamba állítunk, amely hasonló érzelmi-gondolati indítékokra vezethető vissza.

Fekete Lajos a húszas évek végén megírja a Szentelekynek ajánlott *Bácskát*, mely Szenteleky *Bácskai éjjelénél* is erőteljesebben érzékelteti tájunk szellemi dermedtségét.

*Ó, fuvatlan kürtök
és veretlen dobok
és feszítetlen
nagy kötelek.
Milyen erőnek
kéne itt jönni,
hogy feltépné
a nagy kötelet –*

indítja tiszta, sallangmentes hangon a költeményt, s ezt a hangot mindvégig ki is tudja tartani (a vers kapcsán l. *A költőtárs válasza* c. elemző kommentárunkat, Magyar Szó, 1975. VI. 22.). Amikor azonban Szenteleky meghal, Fekete már igen messze van a koncentráltásgnak ettől a fokától. „Víg halotti dal”-al búcsúztatja társát (K. 1933. 10. sz.), abban a reményben, hogy a „vidámság” meg fogja növelni az olvasóban a veszteség súlyát. Kísérlete azonban nem jár sikerrel. A vers naiv dikciója és banális rímelése, mint alábbi idézetünk is tanúsítja, már semmit sem tud fölmutatni Fekete egykori Bácska-élményéből:

*De újfajta fájdalom ez,
nincsen benne bánat,
kidőlt egy fa, de helyébe
majd egy másik támad.
Bólogass csak, zengj a szélben
kukorica-tábla,
nem halt ő meg, nyárderekán
ki hisz a halálba’?*

²⁴ *Tűzharang*, a Kalangya kiadása, Noviszád, 1933. – A kötet, melynek több versét a Kalangyában is közölte Csuka, valójában 1932 végén jelent meg. „Kedves Zoltán, nagy örömet okoztál a Tűzharanggal, igazi karácsonyt loptál a lelkembe vele. Gyönyörű könyv” – írja Szenteleky 1932. december 24-én keltezett köszönőlevelében (*Szenteleky Kornél irodalmi levelei*, 305. l.).

- ²⁵ *Tűzharang*, K. 1933. 1. sz.
- ²⁶ Ezzel kapcsolatban l. 1931. augusztus 20-án, Szirmai Károlynak írt levelét (*Szenteleky Kornél irodalmi levelei*, 221. l.).
- ²⁷ *Baglyok hangversenye*, K. 1932. 6. sz.
- ²⁸ *A kerék mélybelendül*, K. 1933. 5. sz.
- ²⁹ *Ezerízű élet*, K. 1932. 5. sz.
- ³⁰ *Költők, fel a fejjel*, K. 1932. 1. sz.
- ³¹ Németh G. Béla: *Még, már, most; 11 vers*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1977. 273. l.
- ³² *Irodalom és szocializmus; Tanulmányok, cikkek, bírálatok*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977. 119. l.
- ³³ Az *Éneklő alkonyat* és a *Minek is bántsalak?* c. verset a folyóirat 1934 áprilisi száma közölte.
- ³⁴ Gulyás József: *Végre; Pirossal, feketével*, Forum Könyvkiadó, 1972. 61. l.
- ³⁵ *Márciusi láz*, K. 1933. 5. sz.
- ³⁶ *Szülés az égbolt alatt*, K. 1934. 7–8. sz.
- ³⁷ *A nagy szintézis*, K. 1936. 6–7. sz. – E vers közlése után Csuka Zoltán, a költő csakúgyan elnémul a Kalangyában. Mint ismeretes, *Sötét idők árnyékában* c. 1939-es kötetébe több olyan verset is felvett, amelyben ismét a nagyvilágra veti tekintetét, s felemeli szavát a növekvő embertelenség ellen. Verseinek erre a vonulatára azonban nem térünk ki, lévén, hogy egyetlen számottevő pontban sem metszi irodalmunkat.
- ³⁸ A Bori Imre szerkesztette *Márciusi zsoltár* csak 1933-ig követi Csuka Zoltán költészetének alakulását. Juhász Géza válogatása (*Előretolt állásban*, Forum Könyvkiadó, Újvidék – Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1966) valamivel tovább megy el, ám a háború alatt írt verseket már nem veszi tekintetbe, mint ahogy nem számol velük antológiájában (*El nem taposható csillagok, forradalmi költészetünk 1937–1977*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1977) Ács Károly sem.
- ³⁹ *Mindszentek*, K. 1942. 1–2. sz.
- ⁴⁰ *Visszaeső élet*, K. 1942. 7–8. sz.
- ⁴¹ *Menekvés a kedveshez*, 1942. 12. sz.
- ⁴² *A jelszó*, K. 1943. 3. sz.
- ⁴³ Itt mindenekelőtt *Viharban* c. versére gondolunk (K. 1942. 5. sz.), melyben a világ elvesztésére s a lírai én teljes önmagára utaltságára a következő strófa a legszebb példa:

*Véres a föld? – Be ne vérezz
egyetlen szóval, tettel senkit.
Minden hazug? – Te ne hazudj,
igaz legyél utolsó percig.*

- ⁴⁴ K. 1944. 6. sz. – Ez Csuka Zoltán utolsó verse a folyóiratban.

A kalangyás líra két változata

- ⁴⁵ *Bőjtői versek*, Bácsmegyei Napló, 1925. IV. 12.
- ⁴⁶ *Tünődés*, Bácsmegyei Napló, 1925. V. 17.
- ⁴⁷ *A bizonyosság határán*, Bácsmegyei Napló, 1925. V. 31.
- ⁴⁸ Vajdasági Írás, 1929. 9. sz.
- ⁴⁹ *Az újszülött*, K. 1932. 4. sz.
- ⁵⁰ *Fekete vizen fényes evezőkkel*, K. 1937. 2. sz.
- ⁵¹ Alain Bosquet: *A költő írja költeményét, a költemény írja költőjét; A líra ma*, Gondolat, Budapest, 1968. 75. l.
- ⁵² Versbeszédének elszürkülését illusztrálendő, hadd idézzük pl. *Estéli árnyékok* c. költeményét (K. 1937. 5–6. sz.):

Este különös csodákra lesek.

*De alig történik valami,
a szívek hangosak, az ajkak csöndesek,
a sok-sok millió csillag
erőlködik, hogy a napot pótolja,
itt-ott a szándék tán éneklőbb rügye hajt,
de maguk sem sejtik, hogy színeseek.
Néhány árnyék bátrabban lohol,
néhány alak félenkebben oson,
egy-két vágyódás is forróbban pezseg:
a haragosok elkerülik egymást,
s egymáshoz simulnak a szerelmesek.*

Sehol egy kép, egy jelzős szerkezet, mely megbolygatná tudatunkat. Az „alig történik valami” nemcsak a külvilágra érvényes itt, de Berényi János versére is.

⁵³ Idézeteink az *Áldás és a Furulyás ének* c. versből valók. Mindkettő a *Kalangya* 1940. 7–8–9. számában olvasható.

⁵⁴ Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom története*, i. m. 164. l.

⁵⁵ Hadd szemléltessük számadatok segítségével is a *Kalangya* költőinek exponálságát. Dudás Kálmán összesen 96 verset publikált a lapban. Az utána következő Fekete Lajos már csak 54, Berényi János 53, Reményi József 50, Csuka Zoltán 45, Bencz Boldizsár pedig mindössze 25 költeményt jelentetett meg a folyóirat csaknem tizenhárom évfolyamában. A többiek Bencznél is kevesebbszer jelentkeztek.

⁵⁶ Szépen kitetszik ez egy nemrégiben publikált visszaemlékezésből is, ahol egyebek között kimondja: „...akkor a kötetlen vers volt a vajdasági költők közt a módi. Amit én már akkor sem tartottam feltétlenül modernnek. Ma egy kissé úgy vélem, nem egészen így volt: nyilvánvalóan kevesen ismerték közülünk alaposan a poétikát. Debreczeni még gyakorolja ugyan, olykor Szenteleky is, műfordításaiban – *Bazsalikom* – persze elkerülhetetlenül, de az előbbi, később, főleg prózát írt. Én ma sem hiszem, hogy csak azért verseltek szabadformában, mert akkor az ott amolyan avantgardi attitűd volt. De vajon meggyőződés és hitelesség is?! No de Kassák után?...” (*Kallódóim*, Kortárs, 1976. 9. sz.) Másnapos avantgarde-ellenségével Dudás Kálmán szemlátomást a magyar irodalmi „közgondolkodás” nyomdokain halad itt, ám a *Kalangyában* közzétett versei alapján mégis biztosra vehető, hogy már fiatalkori tájékozódását hasonló mozzanatok határozták meg.

⁵⁷ 1932. szeptember 6-án írt levelében, *Szenteleky Kornél irodalmi levelei*, 275. l.

⁵⁸ *Ősz*, K. 1933. 1. sz.

⁵⁹ *Ének hajnalról, délről s alkonyatról*, K. 1933. 2. sz. – A külsőleges alliterálás szimp-tómái már az első versszakban szembeötlők:

*A friss Hajnal harmatos halk lelke
Lenge csókokkal csókolja homlokom,
Táncos sugarak szűz szímfóniája
ömlik el finom fénnel az év-fákra
S alácsurog békés bársony-lombokon...*

⁶⁰ *Anyám kezei: jóság és áldás*, K. 1934. 6. sz.

⁶¹ *Kopár órák lidérce*, K. 1936. 8. sz.

⁶² K. 1934. 3. sz.

⁶³ K. 1937. 1. sz.

⁶⁴ *Sztoikus mérleg*, K. 1939. 9. sz.

⁶⁵ *Szőlőhegyen*, K. 1941. 1–2. sz.

⁶⁶ *Sóhajítás*, K. 1942. 1-2. sz.

⁶⁷ Szántó Judittól tudjuk, hogy József Attila egy szemináriumi előadáson így szólt hallgatóihoz: „Mondjuk, megfog egy táj, vagy megfog az embernek élete, vagy teszem fel, egy gondolati dolog, most próbáljunk ebből verset írni. Előbb képekben látom az előttem levő tájat, mondjuk így: embertelenségében. Az embertelent úgy értem, hogy ember nélküli. De kifejezhetem (vele) a benne élő emberek életét. Ez csak egy rész. És egész addig, ameddig feloldom magamban a látnivalókat képekben, érzelmi és gondolati egységben, még mindig csak egy részt látni. És gondoljuk el, elvtársak, hogy ez egy hegy aljában történik. Mondjuk, felfelé vezet egy spirális út, ahogy megyek, ugyanazt a tájat már kisebbnek, messzebbnek látom, de minden oldalról jól megnézem. A lényegest jobban összefogva, feljutok a hegytetőre. És mindezt együtt elétek adom, elvtársak. Így zajlik ez, bent a lélekben, ha csak magamról írok, akkor is” (Szántó Judit szavait Török Gábor idézi *A líra: logika* c. művében, Magvető – Tiszatáj, Budapest, 1968. 153. l.). Nos, a harmincas-negyvenes évek fordulóján Dudás Kálmán is ezen a „spirális úton” próbál „hegytetőre” jutni, kísérletei azonban rendre elakadnak; tájverseiben nem tud létrehozni olyan metafizikai minőségeket, mint József Attila. Más szóval, nála a „hegytető” perspektívájából is pusztá táj marad a táj.

⁶⁸ *Kicsit különös koncert*, K. 1934. 11. sz.

⁶⁹ *Korotavas*, K. 1940. 4. sz.

⁷⁰ *Láz*, K. 1940. 2-3. sz.

⁷¹ *Könyörgés*, K. 1940. 10. sz.

⁷² *Nagyon fáj*, K. 1940. 10. sz.

⁷³ A háborús években írja pl. a terjedelmes *Bácskai rapszodiát* (K. 1943. 6. sz.) és az *Erdélyi útijegyzetek* sorozatát (K. 1943. 7. sz.). Az elsőben, mit sem törődve a történelmi eseményekkel, még mindig ama „húsvétot” és a „szabad fénnel” megtetőzött szűkebb hazát ünnepli, az útijegyzetekben pedig, a „jogainkat sugárzó köveken” járva, az „idegenek” ellen pörlekedik. Ám hogy a szabadság mily „parttalan” és értéktelen fogalom volt számára, azt egy négy évvel későbbi versének néhány sorával is illusztrálhatjuk:

Mi vérbe, porba fetregett, a hon
– *hogy tiszta fények gyúltak im fölénk –*
ma talpra áll: a roncsolék sötét
kísérteti helyett a Terv, – munka von
sugárt fölé: lelkesen, szabadon!
(Új fények élnek; Téglák, barázdák, 30. l.)

⁷⁴ Richter Nándor: *Dudás Kálmán „Déli szél” című verseskötetének olvasása közben*, K. 1940. 1. sz.

„Idegen” színpaltok

⁷⁵ Laták együttműködése természetesen nem volt zökkenőmentes. A harmincas évek elejétől kezdődően, mint egy vallomásából is tudjuk, már úgy látta, a „formalizmusba hajló avantgardizmus nem alkalmas arra, hogy egy elmaradott vidék tömegébe művészi eredményekkel behatoljon”, éppen ezért „tudatosan a dolgozók fölvilágosítására” szánta írásait (*Költői arcképemhez; A vajdasági ég alatt*, Forum Könyvkiadó, Novi Sad, 1960. 202. l.). E felismerés nemcsak versvilágában idézett elő változást, hanem emberi magatartásában is. Amikor Szentelky felkéri, küldjön novellát az *Ákácok alatt* számára, Laták energikusan elutasítja az antológiában való szereplést, „azzal az indoklással, hogy a proletárirók nem fogják a vérszegény polgári irodalmat megerősíteni” (I. Szentelky 1933. április 2-án Herceg Jánosnak írt levelét, *Szentelky Kornél irodalmi levelei*, 344. l.). Merev elfogultságát Szirmai Károlynak később sikerül enyhítenie, ám a mindkét részről megnyilvánuló ideológiai bizalmatlanság egyetlen pillanatra

sem szűnik meg. Laták István csak ritkán, ózdkodva küldi el verseit, novelláit a lapnak, Szirmai Károly pedig *A kültelekről* írt, dicsérő szavakkal sem fukarkodó kritikájában siet leszögezni, hogy „Laták világnézetével ma is szemben áll velünk” (*A kültelek, Laták István versei*, K. 1938. 1. sz.). A legkülönösebb és legszebb azonban mégis az, hogy Szirmai Károly, mint „szemben álló” fél, messzemenően respektálta Laták költészetét és angazsáltságát. Midón Schwarz Jenő, a verbászi cukorgyár vezérigazgatója a jugoszláviai magyar írók megsegítése céljából 2000 dinárt bocsát a Kalangya rendelkezésére, Kristály István, Börcsök Erzsébet és Kisbéry János mellett Laták István is a megjutalmazottak közé kerül (*A Kalangya irodalmi pályázata*, K. 1938. 2. sz.).

⁷⁶ *Vadisten Fia*, Vajdasági Írás, 1929. január 13.

⁷⁷ *Lányhoz szóljunk*, Vajdasági Írás, 1929. január 13.

⁷⁸ Vajdasági Írás, 1928. október 21.

⁷⁹ *Ének a huszadik századból*, Vajdasági Írás, 1928. október 21.

⁸⁰ *Búcsúzás*, Vajdasági Írás, 1929. 5. sz.

⁸¹ *Zsolozsma*, K. 1932. 6. sz.

⁸² *Egyedül*, K. 1932. 6. sz.

⁸³ Radikalizálódásával kapcsolatban l. *Költői arcképe*hez c. idézett írását.

⁸⁴ *A kültelek*, i. h.

⁸⁵ Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom története*, 255. l.

⁸⁶ K. 1935. 2. sz.

⁸⁷ K. 1937. 8. sz.

⁸⁸ K. 1938. 5. sz. – Fel kell tételeznünk, hogy a szonett utolsó versszakában Latákot a „Költőnk és Kora” emlékezetes rímei (*lanka nyúl – lekonyúl – alkonyúl*) is ihlették. Míg azonban József Attila a közeli halál élményét érzékelteti frappánsan rímeivel, addig Laták rímelése egyszerűen csak groteszk és funkciótlan.

⁸⁹ *Az új művészetek csódjáé*, Út, IV/1; újabban: *Márciusi zsoltár*, 193. l.

⁹⁰ *Testvér*, Út IV/1; újabban: *Márciusi zsoltár*, 203. l.

⁹¹ *Vajdasági vártán*, Csuka Zoltánról, Vajdasági Írás, 1929. II. hó

⁹² *Seregszemle (kontárok kis kátéja)*, K. 1935. 4. sz.

⁹³ Idézeteink *Klapenciák* (sic!) c. kis sorozatából valók, K. 1935. 7. sz.

⁹⁴ *Arankával egy szobában*, K. 1934. 9. sz.

⁹⁵ *Versem*, K. 1934. 9. sz.

⁹⁶ *Horatiushoz*, Vajdasági Írás, 1929. 8. sz.

⁹⁷ Ismeretes, hogy Horatius valóságos reneszánszát élte a magyar klasszicizmus korában. A deákos iskola képviselői, Rájnisi József, Baróti Szabó David, Révai Miklós, Virág Benedek szívesen ültették át verseit magyarra, Berzsenyi számára pedig, bár nem fordította őt, követendő példává vált. Sőt Arany és Petőfi is kedvelte még. A szabadságharc leverése után azonban híre lassanként megfakul, *arany középszeréhez* előítéletek tapadnak, mintha az Augustus-kor e poétája nemcsak az életvitelt, hanem a poézist illetően is langyos receptek szószólója lett volna. Ezt a prekonceptiót kezdte ki aztán Kerényi Károly, egyebek közt azt bizonygatva, hogy „Horatius kettészakadottnak és a zömében végképp megromlottnak” érezte a kozmoszt (a *Horatius noster – Magyar Horatius* előszavában, Officina, Budapest, 1940; újabban: *Esszépanoráma* III., Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1978. 70. l.).

⁹⁸ K. 1936. 2. sz.

⁹⁹ E jelenséget szemléltetendő kommentár nélkül párhuzamba állítjuk a *Melpomenéhez* kezdősorainak (1.) Devecseri Gábor, (2.) Kosztolányi Dezső és (3.) Arató Endre által készített fordítását:

1. *Áll ércnél maradóbb művem, emelkedett
emlékem, s magasabb, mint a királyi sír,
és sem kapzsi vihar, sem dühös északi*

szél nem döntheti már földre, se számtalan
évek hosszú sora, sem rohanó idő.

2. Emléket hagyok itt, mely ércnél maradóbb
s a királyi gulák ormánál magasabb,
éhes záporosó, bamba-dühös vihar
el nem döntheti ezt, állja a végtelen
évek hosszú sorát s a rohanó időt.

3. Áll már a mű s tartósabb, mint az érc,
piramisok fejénél magasabb
maró eső és mardosó szelek,
idő hatalmas árja: semmibe
ronthatja többé semmibe.

¹⁰⁰ K. 1937. 2. sz.

¹⁰¹ *Itt van a vers, egészen a szívemből*, K. 1939. 5. sz.

¹⁰² Itt mindenekelőtt Tolnai Ottó *Utolsó előtti versére*, a *Doreen 2-re*, Domonkos István *Kontrapunktjára* vagy későbbi nagy verseire, a *Der springt noch auf!*-ra és a *Kupléra* gondolunk.

¹⁰³ Lásd 1937. június 21-én Szirmai Károlynak írt levelét Szirmai Endre *A magányos óriás* c. művének II. kötetében; a Szirmai Károly Emlékbizottság és a Szirmai Károly Archívumok kiadása, München – Stuttgart, 1979. 95–96. l.

¹⁰⁴ E körülményre *Emlékezés a Kalangyára* c. megemlékezésében maga Szirmai Károly hívja föl a figyelmet; *Új Látóhatár*, 1966. 1. sz.

¹⁰⁵ 1937. február 26-án írt levelében; *A magányos óriás* II. i. m. 97. l.

¹⁰⁶ 1940. július 19-én írt levelében; *A magányos óriás* II. i. m. 97. l.

¹⁰⁷ K. 1936. 4. sz.

¹⁰⁸ *Eladok 34 évet*, K. 1937. 1. sz.

¹⁰⁹ K. 1937. 5–6. sz.

¹¹⁰ *A Rozsdás esték* utószavában, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1972. 296. l.

¹¹¹ K. 1938. 3–4. sz.

¹¹² Gál László hitetlen hitének természetével *Tíz év után* c. dolgozatunkban foglalkoztunk bővebben – *Új Symposion*, 100. sz. 873–880. l.

¹¹³ Szirmai Endre azt állítja (*A magányos óriás* I., a Szirmai Károly Emlékbizottság és a Szirmai Károly Archívumok kiadása, 1976. 56. l.), hogy Reményit már 1928-tól „szoros baráti kapcsolat” fűzte Szirmai Károlyhoz. Ennek az adatnak azonban Szirmai Endre hagyatékgyondozó „módszereinek” ismeretében aligha adhatunk hitelt. Annál kevésbé, mert Szenteleky levelezésében is csak 1932-ben bukkan föl a clevelandi egyetemi tanár neve. Valószínű hát, hogy Szirmai Károly Szentelektytől „örökölte” Reményi címét, s ketjük barátságát éppen a színvonalat féltő szerkesztő kezdeményezte, miután a Kalangya élére került.

¹¹⁴ Felsorolásunk következő verseire utal: *Kalifornia* (K. 1939. 11–12. sz.), *Mojave sivatag* (K. 1940. 1. sz.), *Trimalchio* (1940. 2–3. sz.), *Kínai pincér* (K. 1938. 8–9. sz.), *Seneca* (K. 1939. 11–12. sz.), *Shakespeare* (K. 1938. 7. sz.).

¹¹⁵ *Reményi József: Amerikai írók*, K. 1938. 4. sz.

¹¹⁶ *Mai amerikai irodalmi művek* c. dolgozatában, K. 1938. 11. sz.

¹¹⁷ Ezeket a meghatározásokat, jobbra magára gondolva, *Sanfranciscói levél* c. esszéjében (K. 1939. 10. sz.) veti papírra Reményi, de nemcsak rá, Szirmaira is érvényesek.

Új nevek

¹¹⁸ *Számadás*, K. 1943. 12. sz.

¹¹⁹ *Hogy visszanezel*, K. 1942. 12. sz.

¹²⁰ Herceg János legszebb szerkesztői cselekedetei közül való, hogy a megszálló magyar hatóságoktól is üldözött Vljaj Lajos verseit Bodóhegyi, illetve Bodroghegyi Lajos álnéven közölte a Kalangyában.

¹²¹ Szeli István: *Vljaj Lajos: Verseik; Történi történelem*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1981. 134. l.

¹²² Bori Imre: *Magyar írók Szlovéniában; A jugoszláviai magyar irodalom rövid története*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1982. 281. l.

A KISPRÓZA

Madártávlatból

¹ Cziráky Imre novellái, K. 1933. 11. sz.

² L. Vörösmarty *A Guttenberg-albumba* c. versét.

³ Nicolai Hartmann: *Esztétika*, Magyar Helikon, Budapest, 1977. 44. l.

⁴ Borsodi Lajos: *Ünnep este*, K. 1934. 3. sz.

⁵ Kisbéry János: *Karácsony*, K. 1935. 7. sz.

⁶ Batta Péter: *A rettenetes csók*, K. 1937. 3. sz.

⁷ Cziráky Imre: *Két korhadó koporsó*, K. 1937. 5–6. sz.

⁸ Kristály István: *Búzafa...*, K. 1938. 8–9. sz.

⁹ A novellák e vonulata kapcsán szót kell ejtenünk Kisbéry Jánosról, kinek szépprózai szövegei csaknem kizárólag ezt a „műfajt” képviselik a folyóirat hasábjain. Gyermekkorának elsiratását *A vándor visszanéz*ben kezdte el (K. 1934. 4. sz.), a már érintett *Karácsonyban* és *A Burkovits-házban* folytatta (K. 1936. 1. sz.), majd a Tibor-sorozat darabjaiban fejezte be a negyvenes évek elején. Sehogyan sem tudott kitörni tehát a bűvös körből, sehogyan sem tudott úrrá lenni a nehéz gyermekkor után elszenvedett sérelmeken, a jóvátehetetlenül, de nem önhibájából elvétett élet gondolatán. Sorsdöntő s megítélésünk szerint sajnálatos írói lefékeződésének okát azonban tévedés lenne pusztán alkatának, tehetségének műkedvelői jellegében keresni. Többről és másról van szó. „Fölfedező” cikkében (Új Idők, 1930. augusztus 24., újabban pedig az *Egy ég alatt* c. kötetben, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977. 571–573. l.) Kosztolányi Dezső egyetlen hozzá eljuttatott levele s néhány rövidebb írása alapján „kivételesen rokonszenves”, „varázsos lelkű” embernek, „jeles írónak”, „érett gondolkodónak, finom, tartalmas kritikusként” nevezi Kisbéryt, s fel kell tételeznünk, hogy az igencsak konfúz módon eszmélkedő „bezdáni esztétát” éppen ez, a magyar irodalom színe előtt elhangzott dicséret vitte el a teljes meghasonlásig. Alkotóereje, teljesítő képessége és kitűzött céljai között ugyanis megbomlottak az arányok, s növekvő komplexusainak jeleként mind többször képzelte magát a meg nem értett zseni helyzetébe. Ezzel párhuzamosan azonban egy vitriolos, a rosszfajta irodalmi becsvágyat is roncsoló önirónia is gyökeret vert gondolkodásában, s ha másért nem, ezért mindenképp megérdemli, hogy alakját ne felejtjük el egészen.

A helyi színek két hulláma

¹⁰ L. Draskóczy Ede üdvözlő beszédét Cziráky Imre ezüstkoszorús ünnepsége alkalmából, K. 1938. 3–4. sz.

¹¹ *Papválasztás*, K. 1932. 3. sz.

¹² *Andriska megszelídül*, K. 1932. 6. sz.

¹³ *Mári néni meg Márka az Úr koporsójánál*, K. 1933. 7. sz.

¹⁴ *István, Pistika meg a többiek*, K. 1934. 10. sz.

¹⁵ *Lábujjhegyen*, K. 1935. 7. sz.

¹⁶ *Mária fia: Márk*, K. 1938. 8–9. sz.

¹⁷ *Hej... Mári!*, K. 1938. 3–4. sz.

¹⁸ L. a *Szerelmesek* (K. 1943. 4. sz.) vagy a *Faggyasék a szivadulai rétben* (K. 1944. 1. sz.) c. novelláját.

¹⁹ Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom története 1918-tól 1945-ig*, Forum Könyvkiadó, Novi Sad, 1968. 224. l.

²⁰ *Örvény...*, K. 1932. 1. sz.

²¹ *A Tisza emberei*, K. 1932. 3. sz.

²² Ilyen pl. *Tavasztalanok* (K. 1932. 7. sz.) vagy *Erős Vas Gáborné látogatása* (K. 1933. 4. sz.) c. novellája.

²³ *Csángó gyerek*, K. 1932. 3.sz.

²⁴ *Az utolsó betyár*, K. 1932. 8. sz.

²⁵ L. a *Blédi harangszó* (K. 1936. 5. sz.) és *A nagy kaland* (K. 1936. 8. sz.) c. novelláját.

Rendhagyó utakon

²⁶ *Bagi Márton nótája*, K. 1933. 4. sz.

²⁷ *Csillagos Péter Pál házassága*, K. 1934. 1. sz.

²⁸ Az 1933-ban keletkezett *Esti Kornél leleplezésében* így elmélkedik Kosztolányi alteregója: „Minden regény így kezdődik: „Egy fiatalember ment a sötét utcán, feltűrt gallérral.” Aztán kiderül, hogy ez a feltűrt gallérú fiatalember a regényhős. Érdekcsigázás. Borzalmas.”

²⁹ K. 1937. 2. sz.

³⁰ A Tamási Áron és Berényi János novellisztikája között meghúzható párhuzamokra Bori Imre figyelt föl elsőként (*A jugoszláviai magyar irodalom története*, 164. l.), anélkül azonban, hogy kettejük rokonságának természetére rámutatott volna.

³¹ „Meséinek” egyik legszebb darabja a *Hajnal a harmadik erdőben* (K. 1938. 3–4.sz.). Ebben evilági, XX. századi legényeket mintáz meg, kik egy sejtelemteli estén „belecsöppennek a mesébe”, s nemcsak hogy végigjárják a mesehősök megpróbáltatásokkal teli útját, hanem mindvégig a mesékre oly jellemző „hármasság” határozza meg kalandjaikat is. A *Hajnal a harmadik erdőben* „technikája” épp ezért az *Ördögváltozás Csíkban* vagy a *Kivirágzott kecskeszarvak* c. Tamási-mesenovellákat juttatja eszünkbe.

³² Az Aranyady György életéről és haláláról szóló adatokat Herceg János nekrológiájából merítettük (K. 1935. 2. sz.).

³³ Ezt a novellát küldte meg Szentelekynek 1932 őszén (K. 1932. 8. sz.).

³⁴ *Ákácok alatt*, délszlávországi magyar írók novellái, I. rész, Jugoszláviai Magyar Könyvtár, Szubotica, 1933.

³⁵ Ezen adatok kapcsán l. Herceg János *Két világának A Péter-novellák szerzője* c. fejezetét; Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1972. 195–209. l.

³⁶ *Péter fohásza*, K. 1932. 5. sz.

Szirmai Károly víziói

³⁷ *Élet*, 1910. 10. sz.

³⁸ *Önkeresés*, a Verbászi Művelődési Otthon kiadása, 1970. 26. l.

³⁹ *Önkeresés*, 27. és 30. l.

⁴⁰ A levél faksimiléjét l. *A magányos óriás* I. kötetében, 303. l.

⁴¹ *A tűzhely előtt* (a Holnap margójára), *Reggeli Újság*, 1930. XI. 16.

⁴² *Élet és halál*, korkép, *Reggeli Újság*, 1930. X. 26.

⁴³ *Szavak múzeuma*, K. 1932. 6. sz. – Alaposan megkurtított, „újraértelmezett” változatát a *Falak, puszta falakban* (Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1970) is közzétette *Az idő múzeuma* címmel.

⁴⁴ A létből való „ki-kimaradozás” kérdéseit Szirmai Károly lírája kapcsán Bori Imre világítja meg körültekintőbben *A jugoszláviai magyar irodalom történetében*, 195. l.

⁴⁵ *Füst Milán naplója*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1976. II. 13. l.

⁴⁶ Gusztáv, Reggeli Újság, 1931. VIII. 9.

⁴⁷ Marianne, A Mi Irodalmunk, 1931. VIII. 2. – Rövidebb, mellékszereplőket kiiktató s részben megváltozott mondandójú változata *Utazás a vágyak városába* címmel *A csend vízióiban* is olvasható; Forum Könyvkiadó, Novi Sad, 1965.

⁴⁸ A Mi Irodalmunk, 1931. V. 10.

⁴⁹ A Vlaovics Józsefnek adott interjújában, Dolgozók, 1970. IV. 10.

⁵⁰ Szántó Andornak adott interjújában, Jugoszláviai Magyar Újság, 1933. III. 30.

⁵¹ K. 1933. 8. sz.

⁵² *Bácska mint irodalmi nevelő*, K. 1938. 8–9. sz.

⁵³ Reményi József észrevétele 1939. május 15-én írt levelében; *A magányos óriás* I., 59. l.

⁵⁴ A Mi Irodalmunk, 1931. I. 25.

⁵⁵ K. 1933. 1. sz.

⁵⁶ Bizonyos mérvű ösztönösség egyébként a szövegstrukturálásban is megfigyelhető. Az „egy elemből” kiinduló látomás elvéve oly erős és túlfeszülő, hogy a mondatok szerkezetét és rendjét is áthatja a torlódó spontaneitás. Igen tanulságos e tekintetben pillantást vetni azokra a nem jelentéktelen nyelvi különbségekre, melyek a *Veszteglő vonatok a sötétben* alapszövege és végső változata között állnak fenn. (Alapszövegnek a *Ködben* c. kötetébe – a *Kalangya* kiadása, Szubotica, 1933 – felvett novellát vesszük, végső változatnak pedig *A csend vízióiban* megjelent, általánosan ismert variánsot.) Az alapszöveget egy hipertrofáltságában semmitmondó információ vezeti be („Körös-körül olyan fekete volt az éj, mint soha máskor”), majd a víziót elbizonytalanító módon *egy más mellett rohanó* vonatokról esik említés. A száguldó szerelvényeknek ez az egymásmellettsége fölparcellázza az ismerős „végtelen pusztát”, koordinátákat sejtet rajta, egyszóval épp magát a végtelenséget szűkíti le, akár az „egyforma kocsik” meghatározás később. Még szembeötlőbb azonban a látomás megtorpanása az első bekezdések után, amikor az „egy elemből” táplálkozó képsor már kipattant, és a szövegnek a tovagyrúzó hullámmozgáshoz hasonlóan ki kellene teljesednie. Ekkor egészen váratlanul a következő mondat tolakodik előtérbe: „Sok idő telt el, s a vonat még mindig egy helyben állott.” Az indításban még többes számban emlegetett vonatok sejtelmes holdudvara ezzel egy csapásra szertefoszlik, és az egyes szám már csak egy megszokott, mindennapi vicinálisra aszociálható. Ezek a döccenők azonban a prózavers derekára eltűnnek, s éppoly növekvő borzadással haladunk az objektiválódó csönd felé, akár a végső változatban.

⁵⁷ K. 1937. 7. sz.

⁵⁸ K. 1938. 8–9. sz. – *A veszteglő vonatok a sötétben és a Marionett-kert közötti eltéréseket* Faragó Kornélia elemzi értőn *A Szirmai-víziók kibomlásának módozatai* c. dolgozatában: Új Symposion, 1976. 137. sz.

⁵⁹ *Víziók és valóság között*, Híd, 1965. 6. sz.

⁶⁰ Itt a *Bencsik Kálmán utolsó estéje* (K. 1936. 6–7. sz.), a *Jávorka Ádám pünkösdi királysága* (K. 1935. 3. sz.), a *Dér András eljegyzése* (K. 1937. 1. sz.) és a *Dér András karácsonyestéje* (K. 1937. 9. sz.) c. novellákra gondolunk.

Majtényi Mihály intermezzója

⁶¹ K. 1933. 1. sz.

⁶² A zentai Union Nyomdai Müintézet kiadása, 1929.

⁶³ Majtényi Mihály pályakezdésének fő sajtóságait Bori Imre tárta föl elsőként *A jugoszláviai magyar irodalom történetében*, majd *A Mocsár és írója* c. tanulmányában (Híd, 1971. 9. sz.). Ezt a képet egészítette ki aztán néhány újabb adalékkal Juhász Géza *Majtényi Mihály* c. kismonográfiájában (Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1978). Itt jegyezzük meg, hogy a Majtényi indulásával kapcsolatos idézetek zömét a *Mocsárból* s a fentebbi munkákból merítettük.

⁶⁴ Juhász Géza: *Majtényi Mihály*, 81. l.

⁶⁵ *A planétás embert* tévedés lenne a *Mocsár* „forgácsának” vagy egyféle kései „nyúl-ványának” felfogni. Az orosz emigránsok huzamos időn át foglalkoztatták Majtényi fantáziáját, hisz elsősorban az ő sorsuk bizonyította számára, hogy a véletlen végzet hatalma legyűrhetetlen. Érthető hát, hogy 1944-ben ismét novellát ír róluk (*Rosztopcsin generális*, K. 1944. 7. sz.), melyben a korábbi kezdeményeket árnyalja tovább. Akár a *Mocsár*-ban, itt is föltűnik egy Sztorozsenko nevű figura, s akár *A planétás emberben*, az emigránsok között itt is akad egy „vásári papagájos” és egy „törvényszolga a városházán”. Ebben a novellában Majtényi írói magatartása mégis egészen más. Az emigránsok itt már interakcióba kerülnek a gradnucicai néppel, mely a „muszkát” látva bennük, kegyetlen tréfával rájuk dűti nagy ügyel-bajjal felépített deszkapajtájukat. A novella záradékában azonban a goromba magyarok egyike ocsúdni kezd egy vérző orosz láttán, s szánakozva meséli társainak: „ – Olyan arca volt a szakállasnak, tudjátok, mint Jézus Krisztusnak a passióban.” Majtényit tehát ekkor, a végzetnek minden képzeletet felülmúló újabb viharában, már nemcsak az érdekli, hogy mi történik Sztorozsenkóival a maguk szigetvilágában, hanem az is, hogy olvasója – itt és most – meglátja-e bennük az embert és ön magát.

⁶⁶ K. 1937. 3. sz.

⁶⁷ A novellásító poén így hangzik: „Sokat hánykolódott ágyában azon az éjszakán. Írt, egyre írt. Két levelet. Két hosszú levelet. Gyűlöletországba az egyiket, Szeretletországba a másikat. Szeretletországba egy lánynak, akinek bársonyos, meleg hangja van és lány tekintete – Gyűlöletországba egy másik lánynak, akinek szikrázik a szeme a dühtől, és akinek felmondta a lakást.” Később, már a háború után, amikor kötetben is közzétette a novellát, ráeszmélt, hogy e poén az „érzelmesítésen” túl semmilyen funkcióval nem bír, s el is hagyta.

⁶⁸ K. 1937. 4. sz.

⁶⁹ K. 1938. 1. sz.

⁷⁰ K. 1939. 11–12. sz.

⁷¹ K. 1940. 2–3. sz.

⁷² *Majtényi Mihály*, előadás az Újvidéki Rádióban 1970. november 11-én (kézirat).

⁷³ *A Remények batárján* (Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1971) előszavában.

⁷⁴ Juhász Géza: *Majtényi Mihály*, 75. l.

⁷⁵ Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom története*, 234–235. l.

Herceg János útja a látomástól a helyi színekig

⁷⁶ *Hősi halottak előre!* c. regényrészletében; idézi Bori Imre *A jugoszláviai magyar irodalom történetében*, 206. l.

⁷⁷ *Két világ*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1972. 77–78. l.

⁷⁸ K. 1932. 4. sz.

⁷⁹ *Cél és vallomás*, K. 1938. 10. sz.

⁸⁰ Herceg János *Viharban* című novellás könyvének (a szerző kiadása, Szombor, 1933) előszavában.

⁸¹ K. 1932. 6. sz.

⁸² K. 1932. 8. sz.

⁸³ K. 1932. 8. sz.

⁸⁴ Jellemző, hogy néhány hónap múlva Szenteleky ösztönzésére megírja még a *Kekez Tuna lakodalmát* az *Ákácok alatt*, később azonban, mintha érdektelennek és restellni valóan „földközelinek” találná a témát, nem teljesíti ki a sorozatot. A harmincas évek második felében viszont, midőn már maga is sajnálja, hogy könnyelműen lemondott „Kekez Tunáról s vele együtt az egész realisabb otthoni világról”, néhány pesti író és kritikus azon véleménye tántorítja vissza a folytatástól, miszerint „ciglitekere” Kakuk Marci csöppet sem eredeti mása csupán (*Két világ*, 273. és 313. l.).

⁸⁵ K. 1933. 1. sz.

⁸⁶ A kritikát újabban a *Kiadatlan tanulmányok* I. kötetében is közzétette (Magvető, Budapest, 1968. 306–308. l.) Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy a kifigurázott „csillagaink” sajtóhiba. A Kalangya-beli változatban – helyesen – a „csillagainak” (ti. az ég csillagainak) szóalak áll. Nyilvánvaló, hogy Németh László eszmefuttatása e nélkül a sajtóhiba nélkül is szellemes és találó lehetett volna. Úgy véljük azonban, hogy kár lenne szó nélkül hagyni ezt a mosolyt kiváltó „írói vétséget”, melyet nem Herceg János követett el.

⁸⁷ *Herceg János könyve: Viharban*, K. 1933. 9. sz.

⁸⁸ A ciklussá teljesült novellák a következő sorrendben jelentek meg: *Bolond legény a faluban* (K. 1933. 8. sz.), *Vándorbotot vett a bolond* (K. 1934. 3. sz.), *A bolond házassága* (K. 1935. 7. sz.) és *Bolond a Nagyvárosban* (K. 1938. 6. sz.). *Falu bolondja* címmel mind a négyet közzétette az *Ég és földben* is, 1936-ot tüntetve föl keletkezésük éveként (Forum Könyvkiadó, Novi Sad, 1967. 250–271. l.).

⁸⁹ Idézi Halász László *A feszültségkezelés útjai* c. tanulmányában (*A novellaelemzés új módszerei*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971. 27. l.).

⁹⁰ K. 1934. 11. sz.

⁹¹ K. 1936. 4. sz.

⁹² K. 1937. 2. sz.

⁹³ K. 1937. 5–6. sz.

⁹⁴ Utólag Herceg János is tényként emelte ki ezt a különös dichotómiát: „Az akácfák még ott bólogattak a novellákban, s vert falú házak aludtak továbbra is a kanyargós városszéli utcákban (...), miközben esküt nem tett árvaszéki ülnökök pénzbeszedők lettek, s a földosztásból kirekesztett magyar uradalmi cselédek csapatostul mentek Belgrádba kubikolni, Kanadába őserdőt irtani vagy Szlavóniába tovább cselédeskedni, s elszakadni örökre hazulról. Ezt kellett volna megírni versben, novellában, regényben.

A vajdasági magyar irodalomnak ez a második szakasza az írás művészetét helyezte előtérbe. Mintha hűség és fogadkozás ellenére azt mondtuk volna, amit Szenteleky ellenlábasai hangoztattak, hogy legfőbb gond a tehetség kibontakozása, s minden rossz, ami ebben megakadályozza.

De nem ezt mondtuk. Váltig megmaradtunk a jelszavaknál, a couleur locale-nál, éppen csak másutt éreztük jól magunkat. Az én valóságot követő novelláim (...) ott kezdnek kiszínesedni, ahol megszabadultak a program nyugétól” (*Előjáték*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1975. 141–142. l.).

⁹⁵ K. 1938. 5. sz.

⁹⁶ K. 1940. 11. sz.

⁹⁷ K. 1941. 3. sz.

A REGÉNY

Kísérletek, töredékek

¹ „*Kis regény 1931-ből*” alcímmel a Kalangya 1932. évi első négy számában jelent meg.

² Karinthy Frigyes: *Így írtok ti*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1963. 83–85. l. – Fél évszázad távolából nehéz lenne egészen pontosan kideríteni, mi minden játszhatott közre Szentelekynél, midőn a *Varrótűhercegnő* közzététele mellett döntött. Tény azonban, hogy a folyóirat első számában egyfelől hitességgel hangzik föl, hogy „minden értéket össze akarunk gyűjteni”, minden olyan alkotást, mely „egy irodalmi szemlébe illik és kívánczik”, másfelől viszont ugyanabban a számban útjára indul Gergely Boriska „hőse” is, rendkívül plasztikusan érzékeltetve a vágyak és a valóság közötti hatalmas szakadékot. Szenteleky ugyanis teljes mértékben tisztában volt a Gergely Boriska-jelenséggel. „Légy oly jó, nézd át te is Borcsa novelláját, én ugyan átnéztem és huzigáltam is belőle, de azért marad elég malacság benne. Hja, ez a veszedelmes életkor, amikor a szexuális kiélés már csak az írásra szorítkozik” – állapítja meg egy helyütt (1932. szept.

tember 20-án Csuka Zoltánnak írt levelében, *Szenteleky Kornél irodalmi levelei*, 277. l.), másutt pedig így fogalmaz: „a katolicizmus sokkal rokonszenvesebb előttem, mint Gergely Borcsa lanyha értékű „nemisége” (1933. január 29-én Kende Ferencnek írt levelében, *Szenteleky Kornél irodalmi levelei*, 316. l.).

³ Első epizódja a *Kalangya* 1937. 1. számában, „befejező” fejezete pedig az 1938-as évfolyam 3–4. számában jelent meg.

⁴ A *Húszéves találkozó* c. részlet a könyv alakban majd csak 1961-ben megjelenő *Bácskai lakodalom* „egyik fejezete”, K. 1939. 6. sz.

⁵ A fentebbi adatok kapcsán l. Szegedi Emil Szirmai Károlyhoz írt leveleit, *A magányos óriás* I., 147–163. l.

⁶ A fragmentumot a *Kalangya* 1940. évi 4. sz. közölte.

⁷ Szegedi Emil 1940 márciusában tájékoztatja Szirmai a *Lélekvesztő* piszkozatban már meglevő folytatásáról is (*A magányos óriás* I., 161–162. l.): „A szóban forgó Menyus Ilon nevű hölgy – gazdája és szeretője halála után – visszatér a faluba, nővéréhez költözik, egy agyonstrapált 3 gyerekes zselléraszonyhoz. Tulajdonképpen ezzel kezdődik Ilon igazi szerepe. Látja a tudatlanságot, szennyet és elhatározza, hogy 15 éves *cselédta-pasztalatait* otthon hasznosítja. (...) Kedvvel, szívvel „újít”, de ezzel magára zúdítja nemcsak nővére, de az egész falu haragját. Elüldözik. Azoknak a jó és tiszta lelkeknek a sorsát akarom Ilon személyében ábrázolni, akik *népüknek* jót és szépet akarnak adni, de a rosszindulatú gáncoskodás elkedvetleníti és elpusztítja őket.” – A kisregény súlypontját tehát kétségtől a második rész alkotta, Szegedi Emil azonban a jelek szerint nem tudott megbirkózni azokkal a nehézségekkel, melyeket a paraszti környezet ábrázolása állított elé. Szirmai kifogásai után, maga is „döcögős, száraz írásnak” vélve már a folytatást, visszavette a kéziratot.

⁸ K. 1939. 7–8. sz. és 9. sz.

⁹ K. 1934. 3. sz.

¹⁰ „Regényrészlet” alcímmel megjelent a *Kalangya* 1942. évi 1–2. számában.

¹¹ K. 1942. 1–2. sz.

¹² „Részlet Herceg János készülő regényéből” lapalji jegyzettel megjelent a *Kalangya* 1943. évi 9. számában.

¹³ A külsőlegesség tényét meggyőzően illusztrálja már az *Árnyak a gesztenyésben* bevezető része is. Ebben ismét feltűnik a korai Herceg-novellák emlékeztető alakja: a bolond. Míg azonban a novellák birkapásztorának tartásában, ha csak halványan is, de felfedezhetők a Don Quijote-i „őrültség” jelzetei, addig az *Árnyak*... bolondja már a szó szoros értelmében félnótás legény, s így funkciója nem is lehet más, mint hogy anekdotikus színezetet kölcsönözzön a környezetrajznak.

¹⁴ K. 1943. 8. sz. – A közzétett fragmentum a *Császár csatornájából* való, mely a Magyar Írás Könyvkiadó és a Szenteleky Társaság együttes kiadásában még az év őszén meg is jelent.

¹⁵ *Délvidéki színek és hangulatok*, K. 1943. 9. sz.

¹⁶ Zimándi Pius: *Majtényi Mihály: Császár csatornája*, K. 1944. 6. sz.

¹⁷ Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom története*, 235. l.

¹⁸ Majtényi egyébként *Hold a hegyek fölött* címmel a nemrég megjelent *Hétfejű sárkány* egy részletét is publikálta a folyóiratban (1944. 1. sz.). Kismonográfiájában Juhász Géza föltételezi (i. m. 101. l.), hogy a hagyatékban talált kéziratban előforduló *Fekete fű* címváltozattal írónk azt a „némely irodalmi és kiadói körökben forgalomban volt” tévhitet kívánta eloszlatni, mely szerint a kiadatlan *Hétfejű sárkány* ifjúsági regény. A „rejtélynek” azonban bizonyíthatóan más a nyitja. Művével Majtényi Mihály részt vett az 1968-as *jeligés* regénypályázaton, s az akkorra tehető címváltoztatással nyilvánvalóan „ismeretlenségét” szeretne volna megőrizni. (Ezzel kapcsolatban l. *Regénypályázat 1968* c. „Jeltározó” jegyzetünket, Új Symposium, 46. sz.)

Radó Imre „túlméretezett épülettömbje”

¹⁹ Radó Imre *Mélypont alatt* c. regényét 1933–1934-ben, befejező részét 1935 januárjában közölte a folyóirat, Havas Károly *Őreg ház a csirkepiacon*-ját pedig 1939–1940-ben.

²⁰ L. Szenteleky 1933. január 4-én Csuka Zoltánnak írt levelét, *Szenteleky Kornél irodalmi levelei*, 306. l.

²¹ *Radó Imre*, *Híd*, 1955. 7–8. sz.

²² *A jugoszláviai magyar irodalom története*, 64. l.

Őreg ház a csirkepiacon

²³ Az író életére vonatkozó adatokat Szirmai Károly *Havas Károly* c. dolgozatából merítettük, *Híd*, 1956. 3. sz.

²⁴ Lábjegyzetben tesszük szóvá csupán, hogy a kadétnovella belső ellentmondásokról sem mentes. A nyalka fiatalember sokat tartózkodik otthon, később azonban arról informálódunk, hogy lakatosként „kalapál” a városszéli új gyárban. Miután letartóztatják, kislül, hogy nincs is polgári ruhája. Egyenruhában „kalapált” volna a többi munkással?! Természetesen mindez még konstruáltabbá teszi alakját.

²⁵ *A jugoszláviai magyar irodalom története*, 161. l.

²⁶ Azt, hogy újságíró írta a regényt, nemcsak a novellisztikus szerkesztés emeli ki, hanem a megírás üteme is. Havas Károly szinte számról számra készített el egy-egy fejezetet, s így történhetett meg, hogy két ízben elmaradt a beígért folytatás.

A DRÁMA

A szellemi élet peremén

¹ Gerold László: *Színkritikánk a két háború között*, *Hungarológiai Közlemények*, 1977. 33. sz.

² Erről bővebben: Šandor Mesaroš: *Položaj Mađara u Vojvodini 1918–1929*, Filozofski fakultet u Novom Sadu, Institut za istoriju, Novi Sad, 1981. 223–235. l.

³ *A Délvidék magyar színjátszói; A visszatért Délvidék*, 243. l. – Garay Béla adatait Mészáros Sándor is felhasználja alapfontosságú monográfiájában, minthogy azonban *A visszatért Délvidék* szerzőjeként következetesen Csuka Zoltánt tünteti föl (holott csak szerkesztője volt), a kötet írói (így Garay Béla is) mindvégig homályban maradnak nála.

⁴ Gerold László, i. m.

⁵ Vajdasági Írás, 1929. 8. sz.

⁶ A színjátékról Kass László álneven Szegedi Emil írt kimerítően a szabadkai bemutató után (*Muskátli*, K. 1940. 1. sz.). A darabra vonatkozó idézeteinket tőle vettük át.

⁷ Idézett írásában Garay Béla közli, hogy a „kitűnő óbecsei író” *Muskátlija* „több mint 50 előadásban került színre” Vajdaság-szerte.

⁸ *Műkedvelők*, K. 1939. 7–8. sz.

⁹ Ignóus megjegyzése a Szerdában, 1906. 1. sz.

Könnyáztatta dramólettek

¹⁰ K. 1932. 5. sz.

¹¹ K. 1932. 7. sz. – A szabadkai Népkörben 1932. október 22-én előadott dráma egy korábbi változatát *Majd én talpra állítalak!* címmel a Bácsmegeyi Napló 1929. évi *Almanachjában* közölte Radó Imre. Az átigazítás azonban, sajnos, fölöslegesnek bizonyult.

¹² K. 1935. 7. sz. – Vidor Imre irodalmunknak Szegedről érkezett csendes dilettánsa

volt. „Akik közelről ismerték, tudják, hogy milyen sok érték rejtőzött benne; tudás, műveltség, okosság, fantázia, kompozíciós-tehetség, filozófia s a földi dolgoknak magasabb szempontból való áttekintése” – írta róla nekrológiájában Ambrus Balázs (K. 1937. 3. sz.), ám a Bácsmezei Naplóban és a lap almanachjaiban közölt szövegei mindebből semmit sem árulnak el.

¹³ K. 1940. 1. sz. – A jelenet Törökkanizsáról érkezett a Kalangya szerkesztőségébe; a Nemes Kázmér név mögé nyilván valamely ottani széplélek rejtőzött.

HIDAK ÉS PALLÓK

A Kalangya és a magyar irodalom

¹ Köszöntjük az olvasót, K. 1932. 1. sz.

² *Egy dunai kultúrterv*, K. 1932. 2. sz.

³ Alig egy esztendővel a „dunai kultúrterv” megjelenése után Havas Emil szinte szó szerint ugyanitt állapodik meg érintett ellenprogramjában, de, feledékeny lévén, már úgy élezi ki a dolgot, mintha Szenteleky az emberek közötti válaszfalak híve volna.

⁴ Móricz Zsigmond *Rokonok-járól* Szenteleky (K. 1933. 3. sz.), Szabó Dezső *Megered az eső és Karácsony Kolozsvárt* c. művéről Polácsi János (K. 1932. 1. sz. és 1932. 3. sz.), Kassák *Munkanélküliek-jéről* Szenteleky (1933. 6. sz.), Babits antológiájáról Czakó Tibor (1932. 6. sz.), Németh Andor korrajzáról Polácsi János (1932. 5. sz.) írt. Szenteleky Arany-esszéje az 1932. 7. számban jelent meg.

⁵ *Gyűjtsd a termést kalangyába*, K. 1932. 3. sz.

⁶ *Hallgasson el a múlt?* K. 1932. 6. sz.

⁷ *Magányos férfi imája*, K. 1932. 7. sz.

⁸ 1932. október 9-én Szirmai Károlynak írt levelében, *Szenteleky Kornél irodalmi levelei*, 280. l.

⁹ L. 1932. október 16-án Csuka Zoltánnak írt levelét, *Szenteleky Kornél irodalmi levelei*, 281. l.

¹⁰ *Ferdinand Fried könyve – a kapitalizmus alkonya*, K. 1932. 7. sz. – A Németh László életrajzi adatait összeállító Hölvényi György – tévesen – úgy tudja, hogy írónk 1933 novemberében írt először a Kalangyában (l. *Homályból homályba*, Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977. 588. l.).

¹¹ *Tanú*, K. 1932. 7. sz.

¹² K. 1936. 3. sz.

¹³ Elegendő erre egyetlen példát felhoznunk. A folyóirat 1934. 9. számában a *Milko Izidor* c. írást közli első helyen, közvetlenül a cím alatt feltüntetve: „A Kalangya számára írta: Kosztolányi Dezső.” Szó sem volt azonban erről, a cikket Kosztolányi csaknem tíz esztendővel azelőtt már publikálta a Nyugatban (1925. március 1.).

¹⁴ Ezzel kapcsolatban l. *Ady a Kalangyában* c. dolgozatunkat, *Hungarológiai Közlemények*, 1978. 36–37. sz. 137–142. l.

¹⁵ A Kosztolányi-számot majd ez a dolgozat vezeti be (*Az elmúlás költője*). Babits, Kállay, Németh, Schöpflin mellett a hazaiak közül Ambrus Balázs, Arató Endre, Csuka János, Kisbéry János is szerepel a számban, melynek törzsanyagát Kosztolányi-versek, -novellák és -regényrészletek alkotják.

¹⁶ Írása lábjegyzetében olvassuk: „Ez a kis értekezés Szemere László német nyelvű antológiájának Kosztolányi verseit tartalmazó szakasza részére készült.”

¹⁷ A pesti, különösen a nyugatos frók érdektelenségét, sőt ellenérzéseit természetesen Németh László folyamatosan mondható Kalangya-beli szereplése is táplálta.

¹⁸ Szirmaihoz írt leveleit Bori Imre bevezető, eligazító tanulmányával (*Németh László és a jugoszláviai magyar irodalom*) a Híd 1971. 6. száma közölte.

¹⁹ K. 1934. 4. sz. – Az *Ember és szerepet* 1933 novemberétől 1935 januárjáig közölte a folyóirat.

²⁰ *Negyven év*, Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1969. 28. l.

²¹ A *Tanú-éveket*, melyben Németh László idézett konstatációja is olvasható, 1938 második felében közölte a *Kalangya*.

²² Csak Herceg János első novellás kötetéről ír majd kritikát, de azt sem a *Kalangyában* jelenteti meg, hanem a *Tanúban*.

²³ *Németh László és szerepe*, K. 1935. 5. sz.

²⁴ *Tanú*, Nyugat, 1933. február 1.

²⁵ A pályatörténetek kapcsán I. *Két reusált esszéregény* c. dolgozatunkat; *Vonulni ha illón*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1982. 57–64. l.

²⁶ Weöres Sándor pl. Dudás Kálmán (*Déli szél*) és Czákó Tibor (*Fekete kenyéren*) verseskönyvét ismerteti, K. 1940. 2–3. sz.

²⁷ Szirmai Károly: *Magyarországi írók jugoszláviai felolvasó útja*, K. 1941. 3. sz.

²⁸ A *Kalangya* 1941. 1–2. számának fedőlapján ez áll: „A romániai magyar írók bevonásával szerkeszti: Szirmai Károly és Draskóczy Ede”, a 3. szám viszont már név szerint is feltünteti a romániai munkatársakat: Abafáy Gusztáv, Kacsó Sándor, Méliusz József, Nagy József, Szemplér Ferenc és Vita Zsigmond.

²⁹ Vita Zsigmond: *Kuncz Aladár és Új helyzetben* (K. 1941. 1–2. sz.), Szemplér Ferenc: *versek* (K. 1941. 3. sz.), Méliusz József: *Álom és tűzvész* (K. 1941. 1–2. sz.).

A Kalangya és a jugoszláv nemzetek irodalma

³⁰ Andrić *Ex ponto* és *Nemiri* c. kötetét Mladen Leskovac küldi meg neki 1928 nyarán. A prózaversek „eksztázisig emelkedő” fájdalma annyira megragadja, hogy közülük kettőt lefordít, s rövid jegyzettel közlétesz a Vajdasági Írásban (1929. 9. sz.).

³¹ L. 1933. május 14-én Fekete Lajosnak és 1933. május 28-án Kende Ferencnek írt levelét (*Szenteleky Kornél irodalmi levelei*, 362. és 369. l.).

³² Az induló Vajdasági Írás felsorolja azokat, kik megígérték, hogy együtt fognak működni, s a névsorban Veljko Petrović és Žarko Vasiljević neve is ott van.

³³ *Danica Markovity*, K. 1932. 4. sz.

³⁴ *Piano*, K. 1933. 3. sz.

³⁵ *Reda mora da bude*, K. 1932. 6. sz.

³⁶ *Krlezsa Mirosláv: Povratka Filipa Latinovicza*, K. 1933. 4. sz.

³⁷ *Krszto Hegedusics – Podravski motivi*, K. 1933. 11. sz.

³⁸ *Jószándékú írás a szorosabb együttműködésről*, K. 1934. 5. sz.

³⁹ *Dr. Várady Imre, volt országgyűlési képviselő, válasza Popović Daka szenátor cikkére*, K. 1934. 6. sz.

⁴⁰ *20000 dináros irodalmi pályázat*, K. 1937. 2. sz.

⁴¹ *Jelentés a Kalangya szerbhorvát nyelvű novellapályázatáról*, K. 1938. 2. sz.

⁴² *Jelentés a Kalangya szerbhorvát nyelvű regénypályázatáról*, K. 1939. 5. sz. – A sikertelenség láttán Kázmér Ernő a fennmaradt pénzt egy jugoszláv–magyar könyvsorozat elindítására szeretné fordítani, Szirmai azonban ezt a tervet nem kívánja Schwarz Jenő elé terjeszteni (I. Kázmér 1938. XII. 30-án, 1939. I. 12-én, 17-én, 18-án és 26-án Szirmaihoz írt levelét; *A magányos óriás* I., 128–131. l.). Vonakodását az magyarázhatja, hogy a vezérigazgató időközben hathatósan megtámogatta Vladislav Jankulov Madách-fordításának közzétételét. Anyagi hozzájárulásáról a *Kalangya* hallgat, Jankulov 1939. I. 5-én Szirmaihoz írt levele azonban tényként említi nagylelkűségének ezen újabb gesztusát: „Schwarz Jenő urat megilleti a főérdem, hogy a fordítás ily pazarul díszes alakban lát napvilágot...” (Idézi Szeli István; *Utak egymás felé, A Tragédia délszláv képe*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1969. 52. l.)

⁴³ Túlbecsüli pl. Svetislav Stefanovićot: művét a Babitséval állítja párhuzamba, egyik-másik versét a „mai világeköltészet legszebb alkotásai közé” sorolja, s úgy véli, hogy em-

berként a Geistmenschen „legelőkelőbb fajtájából való”, amit akkor is elfogultságnak kellene tartanunk, ha Stefanović dicstelen háborús szerepéről nem tudnánk (*Szvetisláv Sztefánovity*, K. 1938. 3–4. sz.).

⁴⁴ A Karadžić- (*A szerb irodalmi nyelv megteremtője*, K. 1938. 1. sz.), Rakić- (*Milan Rakics*, K. 1940. 2–3. sz.) és Vinaver-esszé (*Sztaniszlav Vinaver*, K. 1940. 5. sz.) mellett itt elsősorban Zmaj- (*Zmáj és a „szerb Athén”*, K. 1938. 3–4. sz.) és Manojlović-tanulmányára gondolunk (*Ady szerb barátja és fordítója – Todor Manojlović*, K. 1938. 8–9. sz.). Ez utóbbit külön is ki kell emelnünk. Kázmér egyetlen pillanatra sem téved Ady életének viselt dolgaira, s lírája jelentőségét sem másodlagos mozzanatok vagy haszonelvű ráfogások alapján ítéli meg. Az egész életművet szem előtt tartva, véli Ady „mindhalálig tartó harcát”, „lázadó líráját” a magyar irodalom megújítása szempontjából alapvetően fontosnak. Ugyanakkor rámutat arra is, hogy Ady nem csupán azért tört be Dévénynél új időknek új dalaival, hogy a magyar szellemi életet felrázza, hisz azoknak a nemzeteknek fiataljai, kik a világháború előtti Magyarországgal egy államközösségben éltek, legalább oly közel kerültek „Adyhoz és az adyi líra kiterjedésében újjáalakuló szellemvilághoz, mint ahhoz a nemzeti irodalomhoz, amelyet az ország határain kívül élt néptestvéreik reprezentáltak”. Emil Isac, Octavian Goga, Emil Boleslav Lukáč, Krleža példáját említi Kázmér többek között, s a rájuk gyakorolt Ady-hatás pontos minősítésével nemcsak tájékozottságát bizonyítja, hanem azt is, hogy Ady „utódállamok”-beli jelenlétéről épp ő tudott volna elsőként hiteles körképet adni.

A tanulmány egy másik rétege Manojlović lírájának forrásvidékét és sajátosságait járja körül. Kázmér itt a magyar irodalmi köztudat azon előítéletével száll szembe, mely szerint Manojlovićra oly nagy mértékben hatott Ady, hogy később, a világháború után anyanyelvén sem tudta meghaladni a tisztas tanítványi szintet. Kázmér végigpásztáz Manojlović művein, és eloszlatja a tévhitet, de úgy, hogy közben nem szorítja háttérbe azt az életre szóló élményt, amit Manojlovićnak az Adyval való nagyváradi találkozások jelentettek.

A Kalangya és a világirodalom

⁴⁵ L. 1939. október 16-án Szirmainak írt levelét; *A magányos óriás* I., 138. l.

⁴⁶ Selma Lagerlöföt és Knut Hamsun 80. születésnapján köszönti tanulmánnyal (K. 1938. 12. és 1939. 9. sz.), Freudról pedig halála alkalmából ír kimerítően (K. 1939. 10. sz.).

A KRITIKA

Fölsimert feladatok

¹ Szenteleky, bár nyomatékosan hangoztatta, hogy sohasem volt antiszemita, a Bács-megyei Naplóval való összetűzése során mégis egyfajta szellemi zsidóellenesség pozíciójára sodródott. „Mi, akik jelenleg a M. I.-t csináljuk: Te, Szirmai, Cziráky, a két Csuka, Farkas Geiza, Herceg János, Adorján és Bógner – nem vagyunk zsidók. És mégis nivót tartunk és miénk a holnap” – írta egyebek között Kristály Istvánnak 1931. március 12-én (*Szenteleky Kornél irodalmi levelei*, 204. l.), s elhatárolódásának ezt a faji komponensét a Kalangya szerkesztőjeként sem tudta maradéktalanul eliminálni. Szirmai viszont, aki a nivót mindennél fontosabbnak véli, energikusan föloldja a zárlatot, s azonos mércék alapján dönt minden egyes írás közzétételéről.

² Kázmér Ernő Szirmainak írt levelei tanúságaként a Kalangya ilyesféle oppozíciója tartós volt. E tekintetben azonban mégis 1937. július 11-i levele a legtanulságosabb. *A magányos óriás* I., 111–112. l.

³ Huszár Sándor új versei, K. 1933. 2. sz.

⁴ Vallomás a művészetéről c. cikkéből idézi: „Aki ma szubjektivitást megtúr, etikátlan ember. A tavasz és a szerelem privát ügyek. Nem tartoznak az olvasóra. A poéták elvesztették jogukat arra, hogy poézist termeljenek. (...) Nem érünk rá pásztoridilleket rendezni. Sem szürrealisták kisdéd játékaire nyomdafestéket és szedőmunkát pazarolni.”

⁵ Illés Sándor: Csillaghullás, K. 1932. 8. sz.

⁶ A Csuka-kritikában (Tűzharang, K. 1933. 1. sz.), melyet a folyóirat költészete kapcsán már érintettünk, még tovább megy el, hisz a számtalan variációban megismételt hitet, optimizmust és bizakodást egészen egyértelműen esztétikai kategóriává avatja.

⁷ Munkanélküliek, K. 1933. 6. sz.

⁸ Móríc Zsigmond: Rokonok, K. 1933. 3. sz.

⁹ Munk Artúr: A hinterland, K. 1933. 5. sz.

¹⁰ A vármegyeház kapujából, K. 1933. 4. sz.

¹¹ Hazánk Európa, K. 1933. 1. sz.

¹² Rembrandt korának levegőjében, K. 1932. 6. sz.

Egy művelt olvasó

¹³ Kázmér távolmaradásának miértjét sokáig homály fedte irodalmunkban. Bori Imre jelezte ugyan, hogy „Szenteleky elutasító magatartása és Kázmérről alkotott véleménye is belejátszott, hogy vele szemben a vajdasági magyar irodalom alapjában véve bizalmatlan volt, s fenntartásokkal fogadta” őt (A jugoszláviai magyar irodalom története, 230–231. l.), nem sokkal később azonban Herceg János ellentétezte véleményét, mondván: „Egy Kázmér Ernőt nem lehetett vajdasági írónak tekinteni. (...) Idegen volt, feltételes megálló volt neki az ország is, a Kalangya is. Az Amerikában élő Reményi Józsefnek több köze volt hozzánk, s őszintébb érdeklődést tanúsított mozgalmunk iránt, mint Kázmér” (Előjáték, 128. l.). Utóbb Vajda Gábor részletekbe menően feltárta a kérdés geneziséát, adatok egész sorával bizonyítva, hogy Kázmér idegenségének nyomós tárgyi okai is voltak (Kázmér Ernő, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1980. 127–130. l.). Nem hallgathatjuk azonban el, hogy eközben Vajda túlzásokra ragadtatja magát Szenteleky kapcsán. „Irodalmi diktátornak” nevezi ugyanis, kit a „vezérséghez való beteges ragaszkodás” sarkallt arra, hogy egy Csuka Zoltánnak írt levelében (Szenteleky Kornél irodalmi levelei, 350. l.) „szemtelen strébernek”, „nyálás szószátyár faügnöknek” titulálja Kázmért. Bármennyire visszataszító is Szenteleky megbélyegző szavai, korántsem betegesen vezérkedő, diktátori hajlamra vallanak. Szenteleky nem a maga pozícióját védi, erre nincs is szüksége, hanem a kalangyás mozgalmiságot, melyet Kázmér ekkor még semmibe vesz, s így a megalakítandó jugoszláviai magyar PEN klub elnökévé pl. a múltban élő, kiégett, ráadásul „naplós” Ambrus Balázst szeretné megtenni.

¹⁴ Irodalmi szemle, K. 1934. 4. sz.

¹⁵ Irodalmi szemle, K. 1934. 5. sz.

¹⁶ Új magyar regényekről, K. 1934. 4. sz.

¹⁷ Márai Sándor vallomásai, K. 1934. 6. sz.

¹⁸ Irodalmi szemle, K. 1934. 11. sz.

¹⁹ Könyvek, K. 1937. 2. sz.

²⁰ L. 1937. július 11-én Szirmai Károlynak írt levelét, A magányos óriás I., 112. l.

²¹ Irodalmi szemle, K. 1934. 11. sz.

²² Mint ismeretes, Szirmai Károly sohasem buzdította Kázmért arra, hogy a jugoszláviai magyar irodalommal is foglalkozzon. Amikor aztán 1940-ben mégis szóvá tette a dolgot, Kázmér igen önérzetesen felzúdult: „Ami az itteni magyar írók működését illeti, ehhez a kérdéshez Te tőlem nem kértél és nem vártál véleményt. Még sohasem mondtad azt, hogy egy itt megjelent könyvről írjak. Ha majd erre alkalmat adsz, szívesen fogom

véleményemet elmondani. Még Börcsök Erzsébetéről is" (1940. január 14-én írt levelében, *A magányos óriás* I., 139. l.). Az igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy Kázmér azért a Kalangyában mégiscsak hozzászólt irodalmi életünk kérdéseire, ám jóval kisebb írástudói önérettel, hiszen Borsodi Lajost pl. „kitűnő íróként”, Luciát és Cziráky Imrét pedig irodalmunk „elsőrendű értékeként” említette (*Beszámoló kulturális életünk érdemes megnyilatkozásairól*, K. 1938. 10. sz.).

Szirmai Károly érzelmközpontú kritikáirása

²³ 1931. január 31-én írt levelében, *Szenteleky Kornél irodalmi levelei*, 196. l.

²⁴ *Kritikai egyveleg*, *A Mi Irodalmunk*, 1931. III. 8.

²⁵ *Áprily Lajos: Versek*, *A Mi Irodalmunk*, 1931. VI. 21. Az utóbbi Szirmai-kiadványok tévesen június 24-ét tüntetik föl megjelenése dátumaként.

²⁶ *Szirmai Károly, a Kalangya kritikusa*, *Hungarológiai Közlemények*, 1977. 33. sz.

²⁷ J. M. Lotman: *Szöveg, modell, típus*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1973. 21. l.

²⁸ *Csuka Zoltán költészete*, *A Mi Irodalmunk*, 1931. VIII. 30.

²⁹ *Herceg János könyve: Viharban*, K. 1933. 9. sz.

³⁰ Nem véletlen, hogy egyik legterjedelmesebb, élete végéig példamutatónak hitt tanulmányát Kosztolányi Dezső lírájáról írta.

³¹ Az érintett szimptómák mellett egy igen jellemzőt is kiemelhetünk. Idézett Herceg-kritikájában írja: „Ady ‚Fekete zongorá’-jának elemi sodrását sem lehet értelemmel felfogni, csupán érezni.” Anélkül tehát, hogy a nevét leírná, Ignotusnak a vers kapcsán megfogalmazott híres-hírhedt paradoxonát eleveníti föl, és teszi meg érvelése egyik kiindulópontjává. („Akasszanak fel, ha értem. De akasszanak fel, ha hat-hét irodalomban, melyet nyelvtudással megközelíthetni: sok vers akad ilyen egész értelmű, ilyen mellet és elmét betöltően teljes kicsengésű...” – Újabbán: *Ignotus válogatott írásai*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1969. 496. l.) De míg Ignotus, mint ismeretes, az őt ért támadások után felülvizsgálta paradoxonát, addig Szirmai Károly a harmincas években megmaradt „ős-impresszionistának”.

³² E harc kapcsán l. Bányai János idézett tanulmányát, valamint Benkő Ákos bevezetőjét a *Szavak estéje* c. Szirmai-kötethez (a Szirmai Társaság és Archívumok kiadása, St. Gallen – Stuttgart – Sydney, 1978) és *Szirmai Károly* c. kismonográfiájának vonatkozó részleteit (a Szirmai Archívum kiadása, Stuttgart – München, 1980).

³³ *Jankovich Ferenc versei: Barangoló – Nyugat-kiadás*, K. 1938. 1. sz.

³⁴ Itt jegyzem meg, hogy a *Szavak estéje* ebben a vonatkozásban alig használható. A szöveggondozás során Benkő Ákos, mint a *Jegyzetekben* írja, „olykor az ismétlések elkerülése” végett, egy-két esetben meg „tartalmi-terminológiai ok”-ból megkurtította az írásokat. Az eredeti és az újraközölt szövegek egybevetése azonban arról tanúskodik, hogy minden olyan részlet és egész frás a kihagyás sorsára jutott, amely a válogatók (Benkő Ákos és Szirmai Endre) megítélése szerint ma már árnyékot vethetne Szirmai Károly munkásságára. A „tartalmi-terminológiai ok” tehát a teljesen szükségtelen, sőt megengedhetetlen *eszméi retusálás* tényét (is) fedi, s így a kötetet nem tekinthetjük dokumentum-értékűnek.

³⁵ *Börcsök Erzsébet, a vajdasági regény problémája és A végtelen fal*, K. 1933. 6.sz.

³⁶ *Fekete Lajos állomásai*, K. 1934. 3. sz.

³⁷ *A regény és az aktualitás*, K. 1935. 4. sz.

³⁸ *Axel Munthe regénye*, K. 1933. 3. sz.

³⁹ *Csuka Zoltán Tűzharangja*, *A Mi Irodalmunk*, 1933. I. 15.

⁴⁰ *A szegénysoron, Cankár Iván regénye*. – Fordította Pável Ágoston, K. 1941. 3. sz.

⁴¹ *Katajev Valentin regénye: Hajrá!*, K. 1936. 1. sz.

⁴² *Traven: A Fehér Rózsa*, K. 1935. 4. sz.

⁴³ *Németh László: Gyász*, K. 1936. 6–7. sz.

⁴⁴ *Boldog Margit, Kodolányi János regénye* – *Athenaeum-kiadó*, K. 1938. 1. sz.

⁴⁵ Szirmai Károly ellenszenvének folytonos növekedése első pillanatra érthetetlennek látszik, hisz a harmincas évek elejétől irodalmunkban mindinkább lanyhulnak az avantgarde törekvések. Fekete Lajos és Csuka Zoltán Magyarországra távozása, illetve Vajdasággal való kapcsolatuk fellazulása is csak részben magyarázhatja ezt a jelenséget. A fő okot abban kell látnunk, hogy amikor Szirmai Károly 1931-ben vállalja Csuka Zoltán költészetének ismertetését, Szenteleky „postafordultával” kritikájának átdolgozására kéri: „Drága barátom, kritikád nagyon jó, éles és igaz képet ad Csukáról. Azt nem lehet elhallgatni, hogy sokszor költőietlen, a prédikátorok üres pátozával akar lendületet adni nagyon is prózai elgondolásainak. Ezt elhallgatni nem lehet, nem szabad, erősebben hangsúlyozni viszont tiszteletlenség azzal a férfival szemben, aki annyi mindent tett irodalmunk érdekében. Véleményem szerint ezeket a kellemetlen megállapításokat kurtítsd meg és szorítsd őket mellékmondatokba, hogy sértő élüket letompítsd” (1931. augusztus 20-án írt levelében, *Szenteleky Kornél irodalmi levelei*, 221. l.). Szirmai, mint újdolgozatának *megjelent* változata tanúsítja, alaposan megfontolta a szerkesztői tanácsot, s mert megfontolta, hosszú éveken át küszködött a ki nem mondott, visszafojtott „igazság” nyomán támadt sérelemmel, amely Fekete Lajos és Csuka Zoltán költészetének végérvényes (és látszólag őt, Szirmait igazoló) „klasszicizálódása” után rapszodikusán tört magának utat.

⁴⁶ *Csuka Zoltán költészete*, i. h.

⁴⁷ *Fekete Lajos állomásai*, i. h.

⁴⁸ *A kültelek, Laták István versei, a költő kiadása*, K. 1938. 1. sz.

⁴⁹ *Csuka Zoltán költészete – a „Sötét idők árnyékában” c. könyvének megjelenése alkalmából*, K. 1940. 2-3. sz.

⁵⁰ *Látogatás a „Tó melletti város”-ban, Herceg János regénye, Dante-kiadás*, K. 1937. 3. sz.

⁵¹ *Hat holdas rózsakert, Babits Mihály novellái*, K. 1937. 3. sz.

⁵² Bányai János következtetése, i. m.

Herceg János, a „világnézeti” kritikus

⁵³ *Else Feldmann: Der Leib der Mutter*, K. 1932. 5. sz.

⁵⁴ *Emil Ludwig: Mussolini vallomásai*, K. 1933. 2. sz.

⁵⁵ *Rachmanova naplója*, K. 1934. 2. sz.

⁵⁶ *Jegyzetek a film történetéből*, K. 1935. 3. sz.

⁵⁷ *Remenyik Zsigmond: Mese habbal*, K. 1934. 11. sz.

⁵⁸ *Babay József: Menekülj a szerelemhez*, K. 1934. 11. sz.

⁵⁹ *Kassák Lajos és a progresszív művészet*, K. 1935. 7. sz.

⁶⁰ *Louis Aragon: A bázeli harangok*, K. 1935. 7. sz.

⁶¹ *A regény és az aktualitás*, i. h.

⁶² *Két világ*, 244. l.

⁶³ *Cél és vallomás*, i. h.

⁶⁴ *Ivo Andrić novellái*, K. 1938. 8-9. sz.

⁶⁵ K. 1938. 8-9. sz.

⁶⁶ *Egy óra falunkban*, i. h.

⁶⁷ *Műkedvelők*, i. h.

⁶⁸ *Szenteleky szerepe*, K. 1940. 7-8-9. sz.

⁶⁹ *Németh László*, K. 1938. 8-9. sz.

⁷⁰ *Az örök költészet, európai költők antológiája*, K. 1938. 10. sz.

⁷¹ *Kisebbségben*, K. 1940. 6. sz.

⁷² *Magyar szocializmus*, K. 1940. 6. sz.

⁷³ *József Jolán: József Attila élete*, K. 1940. 10. sz.

⁷⁴ *Illyés Gyula: Lélek és kenyér*, K. 1940. 7-8-9. sz.

⁷⁵ *Vitéz Feketekuthy Béla dr.: Jugoszlávia mai szemmel*, K. 1940. 6. sz.

- ⁷⁶ *Móricz Zsigmond: Magvető, K. 1940. 10. sz.*
- ⁷⁷ *Fall Endre: Jugoszlávia összeomlása, K. 1941. 4. sz.*
- ⁷⁸ *Erdély magyar egyeteme, K. 1942. 5. sz.*
- ⁷⁹ *Az író és az államférfi, K. 1942. 12. sz.*
- ⁸⁰ *Herczeg Ferenc, K. 1943. 10. sz.*
- ⁸¹ *Egy akol – egy pásztor, K. 1943. 1. sz.*
- ⁸² *Markovich Mihály: A fekete torony, néhány sor a sajátos bácskai lélekről, K. 1937. 2. sz.*
- ⁸³ *A halhatatlan Ady Endre, K. 1944. 2. sz.*